

# ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ

## ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ

Ա. Յ. ՊԱՐԻՒԼԵԱՅ

### ԳԼՈՒԽ Դ.

#### ԱՄԵՆ ԱՄԵՆ.

Երբ առաւօտեան բոցափայլ աստղն իստար՝ կը գունատէր, և երկինքն կը պայծառանար հորիզոնին վրայէն, Շամիրամայ արքունեաց հեռագոյն հովանոցին վրայ մարդ մը տեսնուեցաւ, որ կամ թշնամի էր կազդուրիչ քնոյ, և կամ վայելել կ'ուզէր առաւօտեան քաղցրաշունչ անապահան օդը:

Հասակազեղ ու յաղթանդամ մարդ մ'էր: Կարմնոյն վրայէն սեւագոյն պատմունք մը հագած էր ռսկեթիւ վերջաւորք, որուն լայն թեզանիքը մինչև մէջքը կ'իջնային. ճակտին վրայ պսականման օտկիւմով մազկապ մը կը կրէր, որուն եղբրէնքնէն թանձրախիտ ու դանդաղեղ մազերն մինչև պարանոցը կ'երկայնէին. Թաւէր մօրուքը, թխատեսակ և ոլորուն, որ մինչև կրծոցը վրայ իջնալով, գծնայ վսեմութիւն մը կու տար գիմացը, արդէն իսկ նշանաւոր իր կազմութեամբն ու գորշագոյն փայլունութեամբ, հսկառակ չրթանցը ծիրանագոյն պայծառութեան, և յօնից ու արտեանանց թխութեան, որոց տակէն բոցաճաճանչ կը ճառագայթէին աչքերը, խիստ էր անոր զեղեցկութիւնը, գեղեցկութիւն ազնուական, գոռոզ ու ցուրտ միանգամայն, զարմանալի բայց ոչ սիրելի: Այսպէս էին մեծինաց չորս կողման վիմաւոր արձաններն, այսպէս բարեւական որմոց երկայնութեամբ քրմաց ու թաղաւորաց գէմերն, որոնք զեղեցկի էին բայց գծնեայք ու ահարկուք:

Վիմակոյի աստուծոյ մը նման՝ երկար ատեն կեցաւ անշարժ հովանոցին վրայ, Թեքը լանջացը վրայ ընդգրկած, և գիտեց երկինք ոլորաքը, ոսկից կը ծաւալէր ոտն առ ոտն լուսոյ լայն դիմը, նախ քրքումագոյն և ապա ծիրանագոյն, չընապատեւելով նեմաստուեր դաշտավայրը:

Չուարթ լէր այդ մարդը, զոր կը վկա-

յէին կնճռեալ յօներն ու անթարթափ աչքերն. կը կարծէր տեսնողն թէ գուցէ այն անտեսանելի երկիրը կը փնտռէր՝ ուսկից կը ծնանի արևը. մինչդեռ թերևս մոտայոյզ միջամուխ կ'ըլլար խորհրդոց անհետազօտ խորշերը: Կեցեր էր հօն դիտելով ու խորհելով. ինքն իրեն ամիտփռած, իբրև խաւարանոյդ արձան մը՝ որ լուսոյ կը սպասէ, կամ իբրև մոլորեալ հոգի մը՝ որ ընկճեալ ի պատահարաց՝ խորհրդատու մը կը փնտռէ:

Քանի մը վայրկենէն առաւօտացաւ. աւտիական ճաճանչագեղ արևը յանկարծ ծագեցաւ հորիզոնին վրայ, և բարձրանալով հսկայակերպ կապտատակ երկինք երեսը՝ սփռեց իր ճառագայթները քաղցրանիլ քաղքին վրայ, և ցոլացաւ ի զանազան կողմանս, արտափայլելով Բաբելոնի գմբէթաց, րրգանց ու աշտարակաց վրայէն:

Այս տեսարանը շարժեց զանշարժ իր խորախորհուրդ անշարժութենէն. դարձաւ վիմաշէն բազնոյն որ կանգնած էր հովանոցին միջավայրը. որոնց ու գտաւ կրակարանին մոխրոյն տակ քանի մը վառ ածուխներ. քովէ քով բիրաւ զանոնք, դիզեց վերան խփել գեղեցիկ կարգով, և փչեց կրօնական բարեպաշտութեամբ: Քիչ ատենէն արձայնեցաւ բոցն և սկըսաւ ճարձատել՝ անք փնտռելով չորացեալ ճիւղոց միջէն: Այս ատեն ծունկ չըքեցաւ նա, և ձեռքերը բարձրացնելով առ բոցածաւալ հուրրն, աղօթեց սպասէս աս կենսատուն հասագոյից:

— « Կը կոչեմ զքեզ յօգնութիւն յանուն ամենաջինջ բոցոյս, կը պաշտեմ զքեզ, Ահուրամազդ արարչագործ. լուսապայծառ ու հրաշափայլ, մեծք և ընտրեալդ, կատարեալդ ի գործն քո, միտք ու գեղեցկութիւն անհամեմատ, ընդունարան ճարհիտ իմաստութեան, աղբիւր բերկրութեան, դու որ ստեղծեցիր զմեզ, ձևացուցիր ու սնուցիր, դու սուրբդ, դու իմաստունդ ի մէջ արարածոց:

« Դու ճարհիտ ես, դու պայծառ ու լուսաւոր, դու առաջին պատճառ ամենայն լաւութեանց, դու ինքն ես պատճառ բնու-

Թեան կենդանութեանը, և այն ամեն բաներու՝ որ կը ծնանին իր բազմաբեղուն ծոցէն, դու առաջին սկիզբն լուսաւոր մարմնոց, և այն ամենայն իրաց՝ որ կը փայլին իրենալոյս, դու բան ստեղծիչ, էացեալ յառաջ քան զերկինս և զերկրի, նայաքան զՎուր և զԺառ, զցուլ և զհուր որդիքս, յառաջ քան զմարդ ճշմարտասիտս, յառաջ քան զԻւրայս և զմանկեր կենդանիս, յառաջ քան զտիեզերս, յառաջ քան զամեն նայն բարիս՝ ի քէն եղեալս, դու որ ծնար ի ճշմարտութեան:

« Ինչպէս բանն զերազոյն կամաց՝ նոյնպէս և սրբասիրն կը տեսն, վասն զի յառաջ քան ի ճշմարտութենէ, Ար ինչ բարի է ի խորհրդեան ու յսկովութեն և աւանց ստեղծումը՝ Մաղգայի կը վերաբերի աշխարհիս մէջ, իսկ Թագաւորութիւնն՝ Ահուրայի է, որ կարգեց իր սեփական Բանը կործանիչ չարաց »:

Դուռնի վրայ եկած այս աղօթքները ընելն ետքը, որուն վերջի մասը պարտաւորեալ էին Ահուրամազդայ քորմինն օրուան մէջ Հարիւր անգամ կրկնելու, բազնոյն տակէն արծաթաւորութեան մը Հանելով, քամեց մէջը ամոմի հոյզը: Արեկա ոստաւից թուփ մ'էր, որ երգնից մասնաւոր առանձնայնորհութեամբ կը կրէր իրանի սրբազան լեզուին մէջ Աստուծոյ ամենահին անունը: Անոր Համար Հոմ առաջին ծառը կը համարուէր ի տունկս, ինչպէս ցուլն ի կենդանիս: Դուրեւալ բազնոյն վրայ՝ Աստուծոյ մի և նոյն գոյութիւնն էր, սրբեալ ի բրմէն՝ էր նոյն ինքն Աստուած որ կը խոնարհէր ի սիրտ մարդոյ:

— « Առ քեզ կ'ողջեմ իմ աղօթքս, ով Հոմ, ընտրեալդ Հոմ, որ կու տաս արդարութիւն, մաքրութիւն ու փրկութիւն, վայելչագեղէ, պայծառակերպդ ու յաղթականդ »:

Եւ քամելով հոյզը բաժակին մէջ, վերուց զայն երկու ձեռքով գէպ ի բոցն, և Թափելով անկէջ քանի մը կաթիլ վառեալ ամուրիներուն վրայ՝ ըսաւ:

— « Փորձանակ այս մէջ բաժակին զոր կը նուիրեմ քեզի, ով տուողդ ամենայն բարեաց, փոխարինեա ինձ քառասպատիկ, վեցսպատիկ, իննսպատիկ ու տասնսպատիկ: Վարձատրէ զիս այսպէս. Տուր մաքրութիւն մարմնդ, հսկէ վրաս ամենամաքուրդ Հոմ, ընտիրդ քան զամենայն արարածս. իջիր վրաս դու ինքն, աղբիւրդ կենաց. բաց ինձի, ով ամենասուրբդ, հալածիչդ մահու, բաց ինձի երկնից բնակութիւնը, պայծառափայլ, լի փառք ու երջանկութեամբ »:

Այս ընելէն ետքը՝ բաժակը չրթանցը մօտեցուց և խմեց նուիրեալ հեղանիւթը, անուշահամ քանի որ դեռ նոր քամուած է, բայց մահաւոր խմորութիւնն ետքը խմու, զինչ Այս էր հրոյ պաշտօնն, այսպիսի էր ամոմի նուէրն իրանի վաղեմի ժողովրդոց մէջ:

Դուրաւորուն շարունակեց նորէն իր աղօթքը, վերցրինով ձեռքերը առ քաղինն:

— « Ինչպէս կը վառիս դու այս բոցոյս մէջ ու կը Թագաւորես յերկինս, Թագաւորէ նաև յերկրի, ով բազմազօրդ Ահուրամազդ, և տարածէ աստուածային իշխանութեան բազուկներդ իրանի գագաթներէն մինչև Աննաարոյ դաշտավայրը, և մինչև հոն՝ ուր կը մրուրջնեն ծովու ալիքներն արեգական մոտենլուն ատեն: Բարեւուն, չորից լեզուաց ժողովուրդն, խոնարհիք օրինացդ, ով ոգիդ ճշմարտութեան: Իրեն պաշտած աստղերն ինչ են քու լուսոյդ առջև: Միթէ երկնից գունտերն և բնութեան դաղտնի զօրութիւններն պիտի յախտակեն միշտ քու պաշտօնդ, ով ստեղծողդ ամենայնի, մահացուաց ու անմահից »:

Այսպէս աղօթքի եռանդազին Յաւանայ սրբազան լեզուաւ, այսպէս վերջ տուաւ աղօթիքը, և ոտք ելաւ որպէս զի լինցնէ պաշտամուն մնացած մասը: Բայց գլուխը թելթել մը շարժելով, տեսաւ ետեի կողմը ուրիշ ծիրաղեալ մը քանի մը քայլ հեռաւորութեամբ, և ժմտեցաւ հաճութեամբ: Այլ կեղծելով իբր թէ տեսած չլլայ զանկաւ, սկսաւ խնամքով մարբել բաժակը ու Թափել կրակին վրայ նուիրեալ մնացորդները. և ապու դարձաւ ու նոր եկողին ընդ առաջ գնաց սիրալիւր ընդունելութեամբ:

Պատանի մ'էր, արժանի մտազրութեան իր այլաձև կերպարանքը: Շարժմանց ու ծիծաղոյ բնական շնորհքն, զիմացը վայելչութիւնն ու աչացը անիմանալի գմէհալեցութիւնն կարծես կը կուռէին իրարու հետ զատանւոյն արքայական դիմացը վերայ, և կը նմանցնէին զինքը կորեան, որուն գեղեցիկ ու անգոր կերպարանաց տակ կը տեսնուի հասունացեալ ամաց զօրութիւն ու անգթութիւն: Կը ժմտէին կարմրեալները շրթներն ի մաքրատաւանութեամբ՝ դեռահաս տիղզ գոռոզ աղուամազից թեթեակի ստուերին տակ: Աչքերը փայլուն ու անթարթափ էին՝ կայծակներ սպառնալով. քաղցր էր գէմքը, բայց այդ թխազոյն մորթոյն տակ կը վազէր Բուշայց ցեղին կենդանի ու բուռն արինը: Ար տեսնուէր վրան վայրագութիւն մը ոչ մարդ-

կային, և քաղցրութիւն ախորժելի, իրք՝ որ կրնան դիւրաւ միանալ մարդկային բնութեան հետ: Բայց իր մատաղ տիօքը աւելի օրիորդի մը կը նմանէր, առ որ կ'օգնէր և սպիտակ ոսկեհամուկ պատմունկան, մանուշակագոյն շրջադիւստն, վայելուչ ծամակայն՝ որուն ծոպերը մինչև ուսուցը վրայ կ'երկընայային, և ականակուռ մանեակն՝ զարգ պարանոցին:

Ոտք ելաւ մէկէն պատանին, և յառաջեց աւազագունին ընդ առաջ:

— Հայր իմ, — ըսաւ ծնելով, միւսոյն գրիախառնութիւնը ընդունելու ձևով, — Ահուրամազդ և գերագոյն աստուածք Բաբելոնի քեզի հետ ըլլան:

Միւսը պատանոյն այս խօսքին վրայ կենդեց զոյժնս:

— Բաբելոնի աստուածքն ստորին են քան զԱհուրամազդ, ինչպէս դիտես, ո՛վ Նինուս, — պատասխանեց միւսը հայրենի յանդիմանութեամբ: Ա.ք.բառի ցեղին պաշտած աստուածներն կը հնադանդին Ահուրամազդայ, ինչպէս նաև անմահացու վեց սուրբերն ու հոգւոց անհամար դասքն, զորոնք ստեղծած է 'ի ժամանակի: Իրմէ կու գայ լոյսը, ինքը կը լուսաւորէ երկնից աստղերն և կու տայ տարերց զօրութիւն. 'ի նմա միայն կը բնակի գերագոյն ճշմարտութիւնն, գեղեցկութիւնն ու զօրութիւնն: Ինքն է սկիզբն և վախճան ամենայն եղելոց:

— Ստոյգ է, — ըսաւ պատանին հլու թեմամբ:

Հաճեցաւ ձերունին պատանոյն այդ հլութեանը՝ որուն վրայ արդէն չէր տարաւորուր, և մէկէն անուշ կերպ մ'առաւ ու ըսաւ.

— Ուրեմն, ո՛վ Նինուս, նոյնքնք այս գեղեցիկ ժամերը օգտակար զբաղմանց: Սրբեալ առաւօտեան լուսցմամբ և առօթիւ, կարգա՛վ խառնէ Վարդատի առաջին գլուխները, յորս բովանդակուած են Ահուրամազդայ օրէնքներն չար հոգւոց դէմ: Կը տեսնաս որ երկնից զունդերն չարագիւտ ոգւոց զօրութեան դէմ պատերազմելու համար ստեղծուած են, Սիւսպանդգ վեց ողբին, բարերար Իգէդքն ու Ֆէրուէրք՝ պահապանք մարդոյ կենաց պատեւրազմին մէջ:

— Իմաստունդ Զերտուշ, ... սկըսաւ խօսիլ պատանին գողալով:

— Ինչ կ'ուզես:

— Արդեօք կարելի՞ է որ այս առաւօտ ազատ թողուիք դիւ: Պատանի ընկերքս կը սպասեն ինձի ձիարշաւ մ'ընելու իմկուր Բելէն դուրս: Պիտի երթանք մինչև Լահի-

րու գեղը, ուսկից կը տեսնուին Սիպուրոյ բարձրագագաթն աշտարակները:

— Ուր քաղցր է հանդչել Գոմիրայ արմաւենեաց տակ, — աւելցուց Զերտուշ հրգիծորանութեամբ: — Սնպէս չէ՛:

— Ի նչ բան կ'ուզես ականարկել, — գուցէց Նինուս շինելով: Պիտի կենանք հօնքիչ մ'ատեն, որպէս զի յոգնութիւն առնունք մենք և մեր ձիանքն:

— Զգուշացիր, Նինուս, զգուշացիր, — յաւել Զերտուշ, առանց միտ դնելու պատանոյն չքմեղանացը: Աճրման հետամուտ է որսալու գրեզ: Զարանիթ սև ողբն կը ջնանայ քողարկել աչքերդ ակնապարար զուարճալեօք ալխարհի, որպէս զի խոտորեցնէ ուղիդ ճամբէն:

Պատանին գունատեցաւ մէկէն սրտին այլալուրթենէն, և ըսաւ դառնացեալ հուզով:

— Բայց ըսէ ինձի, ո՛վ իմաստուն ուսուցիչ, ուղիղ ճամբան միշտ ցաւոց ճամբայ պիտի ըլլայ:

— Ոչ, — պատասխանեց Զերտուշ, — կենաց վերքը ուրախալի է. բայց իմաստունն ճամբայ ընկնալէն առաջ կը սորվի նախ ճամբուն որպիսութիւնը: Երկու ճամբայ կայ որ կը տանին 'ի նպատակն. մին անձուկ է ու դժուարագնալի, զուրկ 'ի միսիթարական ստուերաց, միւսն լայն ու դիւրագնալի, հիանալի, ծաղկաղուարճ և լի անուշահատ բուրմամբք: Ո՛վ որ կ'ուզէ հասնիլ անխուով դէմ եղեալ նպատակին, հետեի առաջնոյն: Կայ անոր որ կ'ընտրէ երկրորդը, վասն զի Աճրման կը զարանի ոստոց մէջ որդայթաղիքի, և կը ներշնչէ խաբէպատիւ խորհուրդներ. և ամեն ծաղկին որ կը ժողովներ, ամեն քաղցր հանգրստեան զոր կը վայելներ, կը սահլի կեանքերինս արագութեամբ ու կը մոռանանք մեր նպատակն: Մտիկ քրէ ինձի, որդեակ իմ, տեղիք մի՛ տար չարախորհուրդ ոգւոյն փաղաքանաց ճամբատութեան լոյսը տեսնալէք ետքը: Մի՛ տար դրեզ հեշտութեանց՝ դու որ թագաւորական ցեղի ես: Ի բաց թող այդ թուրթիւնն, ո՛վ որդիդ Ներքովթայ: Ո՛ր է գիտաւորութեանց հաստատութիւնն, ուր արիւթիւնն ու քաջութիւնն, որ արժանաւոր պիտի ընէին գրեզ մեծահոգակ նախորդացդ:

— Գծուարին առաքինութիւնք, — պատասխանեց Նինուս հաւաչելով, — և սակայն պիտի պարտաւորիմ՝ որ մը ճանչնալ զանոնք և իմանալ փորձով անոնց ծանրութիւնը: Բաբելոն ունի արժանաւոր թագաւոր մը, իմ մայրս. հաճին գերագոյն

դիր... հաճի Ահուրամազդ պահել զինքը յերկայն առաւ, 'ի սէր և 'ի փառս իր ժողովրդեանը:

— Լսէ քեզի Բահման, պահապան ոգի Թադաւորական իշխանութեան, — ըսաւ Զերտուշդ կարծ 'ի կարծոյ. բայց պէտք է որ դու ալ պատրաստ ըլլաս գերազոյն կամաց հրամանին. մեծ յանցանք է թէ որ չըզդտնաս արժանապէս յարգել երկնից պարգևը: Ո՛վ Նինուաս, — ըսաւ յանկարծ ազդու ձայնով մը, ինչ բան կ'ուզես ծածկել ինձմէ. Զերուէր՝ պահապան ոգին կը տեսնայ դեքզ, քեզի հետ է ամեն տեղ, կը կարգայ սիրտդ, ամեն բան յայտնիք ինծի:

— Ի՛նչ կը խօսիս, — հարցոց Նինուաս, չհաւատարով ըսածին քան թէ վախճարով թէ յայտնուած ըլլան գաղտնիքները:

— Ամենայն ինչ յայտնի է ինծի, — կրկնեց նորէն Զերտուշդ. — պատանի բարեկամներդ վառագաւոր ճամբու կ'առաջնորդեն քեզ, և ես բաւականապէս չգզուլացայ վրադ:

— Բայց վերջապէս... — ըսաւ պատանին նուաղածայն. — ինչ բանի համար կը յանդիմանես զիս, Զիւ՛մ յիշեր թէ սխալած ըլլամ յիմիք: Թէ որ անծանօթ թշնամիք հաւտացուցած են քեզի...

— Մի՛ ջանար արդարացնել զքեզ այդ կերպով, — ընդհատեց ծերունին, — Զերտուշդ պէտք չունի որ այլք լրտեսեն զքեզ և ըրածներդ իմացնեն իրեն. ինքը ամեն բան գիտէ, կը տեսնայ դամնայն, և ի՛մանայ ստիդ ամենածանօթ գաղտնիքները: Այդ տարակուսիս, Շատ լաւ, անցնինք 'ի փորձ. մոտիկ ըրէ, պատմեմ Նինուասայ՝ Նինուասայ գաղտնիքները:

Պատանին դողալով ու խռոված ընկաւ նստարանի մը վրայ: Զերտուշդ սնոր առջին ոտքի վրայ կեցած, իաղաղ ու խիստ միանգամայն դատաւորի նման, այսպէս սկըսաւ խօսիլ.

— Բազայաղիսի՛ գոր Բաբելոցիք Սիւսան ամիս կ'անուանեն, երրորդ օրուան առաւանտն էր, օր նուիրական աստուածայնոյն Արտիվէհէշտի ճշմարիտ լուսոյն հետեւողաց, ինչպէս նաև Ներգելայ արիւնարբու քրմաց. ուրիմն շատ ժամանակ անցած չէ վրան, նշանակեց Զերտուշդ, — ուրովհետև Բազայաղիս իր ընթացից կէսը հասած չէ տակաւին. և ահա Թադաւորական պատանի մը, սիրելի Ահուրամազդայ, թէ և ոչ հպատակ անոր օրինացը, և ոչ ալ կը չհարցայ ամենադարողութեանը, բողբոմթիւ հեծելակցաց հետ, ամենքն ալ իրեն հասակակիցք, և ընտիրք յընտիրս Բաբելո-

նի, ձիարշաւ մը կ'ընեն խմկուր Բեւէն գուրդ մինչև Լահիրու գեղը, այն ճամբով որ կը հանէ յէփրատ: Երբ հօն կը հասնին, կանկ կ'առնուն սոճւոյ անտառակի մը հովանոյն ներքեւ, որ անգղալի կերպով կը խոնարհէր մինչև ղետալիք: Արեւը հասած էր հրկնից միջակէտը, և իր հրեղէն ճառագայթից նետերը դաշտավայրին վրայ արձակելով՝ կը յորդորէր խոնջ պատանիները ժամ մը հանգիստ առնուլ ծառոց ստուերին տակ: Բայց ասոնցմէ մէկը դատուելով իր ընկերներէն, կը յառաջէ գէպ 'ի գետափը, զով ջրով կաղդուրելու մարմինը: Եւ երբ արժուները կեցած կը դիտէր արժանախաղ ջրոյն ընդարձակ մակերևոյթը՝ որ սրբութաց կը սահէր գէպ իր սիրելի քաղքին կողմերը, տեսաւ յանկարծ որ գետոյն միւս ափունքէն լիւզալով մէկը գէպ իրեն կու գար:

— Հայր իմ... գոչեց Նինուաս սրտաթունդ:

— Այո՛, — շարունակեց Զերտուշդ, — առանց միտ դնելու անոր ընդհատելուն, — կը յառաջէր նա լիւզալով Գոմեւրայ արմաւենիներէն, որոց նուր կոճերն ու կանաչազարդ թեքեալ ոստերն կը տեսնուէին Եփրատայ ձախակողմեան ափունքէն: Զախ ձեռքին մէջ հողէ աման մ'ուներ ջուրէն իտու բռնած, և աջովը կը յառաջէր գէպ 'ի գետափը՝ ճեղքելով զԵփրատ, որուն ափանց վրայ անշարժ կեցեր էր պատանին գիտելով այդ տեսարանը:

— Կը հասնի նա 'ի գետափին, և կը մատուցանէ պատանին չողէ անօթը լի կաթամբ, զոր ոլոռն ոլոռն խմելէն ետքը, կը հարցնէ ժամելով.

— « Ի՛նչ է անունդ:

— « Անահիդ, — կը պատասխանէ միւսը:

— « Անուն դիցուհւոյ, — կ'ըսէ պատանին: — Իրաջընէ առաջին տեսութեամբ Դատկինա կարծեցի զքեզ, կին Այլի, 'ի վեր ելեալ ծովու ալիքներէն:

— « Իսկ գու, ո՞վ տէր իմ, ինչպէս կը կոչուիս:

— « Նինուաս:

— « Դու Նինուաս, — գոչեց օրիորդն, — դու ի՛նչապէս Բաբելու. ո՞՛հ ինչպէս բարեբախտ եմ: Եւ սրտին ուրախութենէն ու ժաթափ կարծես դետին պիտի ընկնար. բայց Նինուաս բռնեց զինքը, և նստան գետոյն եզերքը զայաբութեան վրայ...:

— Այհաւսիկ առաջին պատահումը. և ոչ այսչափ միայն: Դեռ ուրիշ անգամ մ'այ անցան նա Եփրատ լիւզալով, բերելով իր գալար կաթին ամանը առ ծարա-

եւաշիւծ պատանին, Բայց երրորդ անգամսն աւելի եւս յանդգնելով, փոխանակ լաւերու երթալու, հեռացաւ իր պատանի ընկերներէն և արշաւեց մինչև ցարմաւեհն Գոմերայ: Կ'ուզես լսել թէ ինչ խօսուեցաւ երէկ, օրուան հինգերորդ ժամուսն, կանաչութեան այդ հովանւոյն տակ, հեռու օտար աչքերէ: Մտիկ ըրէ, և կ'իմանաս որ բան մը վրիպած չէ պահապան ոգւոյն սրալուր ականջէն:

— « Թէ որ կը սիրես զիս այսչափ, — կ'ըսէր օրիորդն, — մի մոռանար զիս օր մը, ո՞վ իշխանդ: »

— « Իշխան, — կրկնեց պատանին դժկամակելով: Ամենայն որ զիս սցալէս կը կոչէ, բայց անհաճոյ է ինծի այդ անուան: Դու Նինուաս կոչէ զիս, եղբայր ու բարեկամ: Մոռնանք արքունիքը, չկայ հօն մէկը որ սիրէ զիս: »

— « Եւ ո՞չ իսկ մայրդ, — հարցուց Անահիդ: »

— « Մայրս: Ես կը սիրեմ զինքը, և կարծեմ թէ ինքն ալ զիս կը սիրէ. բայց թագաւորութեան մեծամեծ հոգոց զբաղեալ, միշտ հեռու է ինծմէ: Կը սիրէ զիս Զերտուշդ: Մ'արաց իմաստուն իշխանը, զոր թագուհին ուսուցիչ ու խնամատար կարգած է ինծի: Կը սիրէ զիս, — կրկնեց նորէն պատանին հասաջիւղով, — զէթ այնպէս կ'ըսէ, և շատ անգամ կ'ըսէ. բայց երբէք տեսած չեմ այդ մարդուն ծիծաղը, ծիծաղը՝ որ յայտարար չանն է սրտի զգածման: Զերտուշդ միշտ ծանր կերպ մ'ունի, լուռ ու խորհրդաւոր է. ահաւոր է իր աստուծոյն նման, պատեալ անտեսանելի ոգիներէ՝ որ կը խռովեն գիւնրային հանգիստս զարհուրելի երազովք: Մխթարուած եմ քեզի հետ, ո՞վ Անահիդ. կը փարատես վրաս թանձրացած խաւարը, և կը հանդարտես սրտիս խռովութիւնը. դու ես իմ հաւատքս, յոյսս ու սէրս. ահաւասիկ կենաց երեք մխթարութիւնքն: »

— Այսպէս կը խօսէր նա, և միւսը մտիկ կ'ընէր հանդարտութեամբ, ճնմելով միատեղ Գոմերայ արմաւենեաց տակ: Նինուաս առաջին անգամ տեսաւ հօն օրիորդին բնակարանը, գծուծ տաղաւար ձկնորսի, ուր կ'ապրէր նա անձանթ: Բայց երկար պիտի չի տեսեր իր այդ վիճակը, թէ որ Նինուաս կարենար արգիւսաւորել իր մտաց խորհուրդները. և զուցէ արժանաւոր պիտի դատէր բարձրացնելու զնա ՚ի գահ դշխոսութեան: Զմարիտ չէ՞ Նինուաս, միթէ այս չէ՞ մոտածութիւնդ: »

Զերտուշդ այս կերպով մի առ մի պարզեց պատանւոյն գաղտնի խորհուրդները:

Նինուաս ՚ի սկզբան զարմացու, ապա վախով ու լռութեամբ մտիկ ըրաւ:

— Հայր իմ, — աղաղակեց նա վերջապէս տրտմութեամբ, — Զերտուշդի սաքը ընկնալ ուզելով:

Զերտուշդ վեր առաւ զինքը առանց բռն մ'ըսելու:

— Ձեռ խօսիր, չես ներեր ինծի, բոսա պատանին զաջակներալ: — Թէ որ մինչև հիմա չճանցցայ զքեզ, հասակիս անփորձութեանը ընծայէ զայն: Այլ կը տեսնամ, կ'իմանամ որ դու աստուծոյ պաշտօնեայ ես, զիտես ամեն բան, կը կարդաս սրտից ծածուկը, ամենատես ես: »

— Ոչ ես, — աւելցուց Զերտուշդ խոնարհութեամբ, — այլ Ամասպանդը, Իզէդը ու Ֆէրուէրը, ոգիք անտեսանելիք որ կը վախճենք գեղը: Սակայն իմաստունն չի վախեր անոնցմէ. ո՞վ որ Մաղաշի օրինացը կը հետեւի՝ անոնցմէ վախնալու պատճառ մը չունի: Ո՞վ Նինուաս, միթէ քու շրթունքներն էին որ այնպէս չարաչար դատեցին զիս, ի՞նչ չեմ սիրեր զքեզ. չտեսար երբէք Զերտուշդի ծիծաղիլը: Ի՞նչ միթէ ընդունայն յոյսերով խաբելու էի զքեզ, ես՝ որ նուիրած եմ կանանքս աստուածութեան գաղտնիքս, ես՝ որ ՚ի սրբաւայրս կ'անցնեմ իմ գիւշերներս, ես՝ որ կը դատարարակեմ զքեզ ճշմարտութեան գեղեցիկ սկզբունքներով:

— Հայր իմ, — աղաղակեց Նինուաս լալով, — Յանցաւոր եմ, ինչ պատիժ պիտի տաս ինծի:

— Պատիժդ աղօթքն ըլլայ. սղօթէ միշտ Մաղաշի՝ եռանդուն հոգւով: Զմարիտ իմաստութեան հասնելու համար՝ դու երկայն ճամբայ ունիս քալելիք. բայց հաւատքն ու աղօթքն իրնան համառօտել զայն: Այն տունն միայն անվտանգ ու առանց թունաւորութեան կրնաս մօտեցնել շրթունքդ աշխարհիս վայելից բաժակին:

— Աւսուցիչդ իմ, — ըսաւ այն ատեն պատանին քաջալիրուելով, — Թէ որ ըսելու ըլլամ թէ ունիմ այդ հաւատքը... Թէ որ երգնեմ որ... »

— Գնա, — ընդհատեց Զերտուշդ, ծրար տելով առաջին անգամ իր աչակներտին: — Անուրամազդ ոչ զդ կը բռնադատէ: Գնա պատանի բարեկամացդ քով, բայց մոտածէ... »

— Կը թագաւորէ նա երկինքը, — ըսաւ բունակեց պատանին ուրախութեամբ, — և դու ալ անոր պաշտօնեայն երկրիս վրայ: Զինքը կը պաշտեմ, զքեզ ալ կը սիրեմ:

Այսպէս ըսելով՝ կ'ուզէր Նինուաս ծնրադրել անոր առջև: Զերտուշդ վեր առաւ

գիրքը գործվանօք Թ սղմց կուրծքին վրայ, Պատանին ուրախ սրտով հեռացաւ անկէջ. բայց Զերտուչդ իրմէ աւելի դժբախտացած մնաց հօն առանձին:

— Դնորհակալ եմ, — գոչեց ուրախութեամբ, ձեռքերն ու աչքերը երկինք վերցնելով, — շնորհակալ եմ քեզի, Աշուրաւազդ, լոյս սրտից, տէր ազգաց Յաւանայ: Դու ես որ յաղթեցիր այսօր. Ներքովիս աբնակից այդ կորեան պարտութիւնն, գեղեցիկ նախագուշակութիւն մ'է ինձի:

Ապա հանդարտաբար կը ճնմէր հովանոցին վրայ նման այն մարդուն՝ որ կատարեալ տէր է իր անձին ու պարագայից, և կը գիտէր քաղաքը ու բարձրագագաթն շէնքերը, պայծառացեալք արեւուն ճառագայթներէն:

— Ինչիդա, Նիբրուտ, — յաւել ապա ուղղելով աչքերը եօթնագունդ աշտարակին ու երկրի հիմանց նուիրական բրգան վրայ, — ձեր աստուածները պիտի ընկնան օր մը, և Մաղապի ամենաջինջ բոցն պիտի բորբոքի ձեր գագաթանց վրայ: Եւ դու գոռոզդ դիտոյ, արհամարհէ զիս: Պիտի հասնի ժամանակն, և Տայգետայ առաւ պելեոս ծնունդքն պիտի չկարենան փրկել զքեզ:

Եւ երբ կը խօսէր այսպէս, մարդ մ'երեցաւ հովանոցին վրայ:

— Տէր Ի... — ըսաւ եկողն:

— Ի՛նչ կ'ուզես, Թուրաւար:

— Հայոց Թագաւորը շարժեցաւ իր հեծելազօրուն հետ Նիվիդգի Բելայ պատուարէն, ժամէ մը կը հասնի կամրջին զլուսը, արքունիքը գտաւ համար:

— Բարով զայ, — պատասխանեց Զերտուչդ: — Գնա ու պատրաստ եղիր հրամանաց: Ես ալ քիչ ատենէն կ'իջնամ Ներեայ մեծ սրահը սպասելու Թագուհւոյն:

— Թուրաւար ծռեցաւ և փութաց այն սանդղէն վար ուսկից ելեր էր:

— Բարով զայ, այո՛, — շարունակեց Զերտուչդ: Դասն է կրածս, բայց դառն պիտի ըլլայ վրէժն ալ: Ա՛յ, կամօք ընտրեցիր զայն, Դամիրաւ Թոզ կատարուի: Միւրիդա Զարբանիդ տուաւ քեզի այդ քաղցր թոյնը, զոր պիտի չկարենայ դարմանել:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Շամիրամայ արքունիքը.

Ըստ որում ժիրածիրն Թուրաւար խնցուցներ էր Զերտուչդի, հայկական հեծելազօրն Նիվիդգի Բելայ պատուարէն ներս

մտնալով, բաւականապէս յառաջացեր էր քաղքին արեւմտեան Թաղերուն միջէն, մօտենալով կամուրջին՝ որ կը միացնէր իրարու հետ քաղքին երկու մասերը:

Վիլերային հանգստեամբ զօրացած, երկայն ճամբուն քրտիքէն ու փոշիէն մաքրուած, և շքեղադոյն զգեստներով զարդարուած, Հայոց Թագաւորին հիծելալօրը սիրածնմ էր յառաջէր ժողովրդեան միջէն, որ խռնել էր ճամբուն երկու կողմերը: Ամենքը հիացմամբ կը դիտէին խլրնջող երկվարաց արձակ բաշերը, հեծելոց երկայն սուրերը մէլքերէն կախուած, փայլուն կապարճները, երկայն աղեղունքը յալմէ ուսոց, և ցցունազարդ սաղաւարտները, որոնք պատերազմական երեւոյթ մը կու տալին Բլոնունեաց ու Արմաւրայ ազգաց, բոլորովին հակառակ Բաբելացւոց մեղկ բարուցը:

Բայց բազմութեան աչքը մասնաւորապէս պատանի Թագաւորին դարձած էր: Սովորաբար չէր որ Թագաւորը կառքով կ'երթար թիւն, կառավարն ոտքի վրայ կեցած առջևէն, և հովանոցակիրն ետեւէն: Այլ ասոր հակառակ պատանին Արա սովորական հեծելոց նման ձիու վրայ նստած էր, զիմաց գեղեցկութեամբն միայն նստովոր: Ջրապիղք ու նուրբ սրունքները ծիրանագոյն գուրպաներով պատած էր. մարմնոյն վրայէն պատմուճան մը հողած էր սպիտակ կտաւէ՝ ոսկեճամուկ վերջաւորքը: Ի ծիրանոյն էր նոյնպէս արքայական քլաւիդն ալ, որ կ'իջնար ուսերէն ծալ ի ծալ, և գեղձանամաղ գլուխն պսակեալ էր մարգարտայեռ վարսակալով մը, ժառանգութիւն իր նախորդացը: Հաշած էր ոտքերը փափկամորթ սանդալ մը, որոնք կը հանգչէին ոսկեծոյլ ասպանդակաց վրայ. կը բռնէր ձեռացը մէջ ականակուռ ստնձը, փայլելով իր սպիտակեկրանք ձիուն պարանոցին վրայ, որուն վրայ իրեն տապակակ սիւռած էր ընձառիւծոյ մորթն:

— « Արա Գեղեցիկ, Արա Գեղեցիկ, — կը գոչէր Բալբեռնի ժողովուրդն, ինչպէս առաջին օրը աղաղակէր էին արուարձանեայք՝ տեսնալով պատանւոյն անցնիլը: Իրացքնէ իրմէ աւելի գեղեցիկ երիտասարդ մը տեսնուած չէր ի Սենաար: Ինչպէս մեր Թագուհին շնաշխարհիկ գեղեցկութեամբ կը փայլի կանանց մէջ, նոյնպէս այդ ազնուական հւրն մարդկանց մէջ: Արա Գեղեցիկ, բարով հասար չորից լեզուաց ժողովրդեան քաղաքը: » Այսպէս բոլոր ճամբուն երկայնութեամբ ուսկից կ'անցնէր Հայոց Թագաւորը, զարմանաց հծծիւնն կը փոխուէր ի բացադանչութիւն,

յաղաղակ ցնծութեան, յողջնի սիրալիր ինչպէս ակնածող ժողովուրդ մ'առ թագաւորն իւր, քան թէ բարեբախտ ու գոռող ազգ մ'առ հարկատուն: Եւ ամենքն իւրարու գարնուելով ու գիրտ մոնելով կ'ուղէին իրեն մօտենայ, և ձիուն առջև խռնելով՝ կը խափոնէին ճամբան, թէպէտ և բարեկացի զօրաց գումարտակ մ'առջևէն կ'երթար, ճամբայ բանալու թագաւորական այցելուաց:

Բայց տրտմութիւնն պատկց դարձնալ Արայի սիրտը: Կ'իմանար թէ կը մօտենար Շամիրամայ, և թէ քանի մը վայրկենէն՝ Ասորեստանի մեծի թագուհւոյն առջևը պիտի ելլար, տէր աշխարհիս մեծատարած ինքնակալութեան մը: Սանտիի յիշատակը իր թշուառ բարեկամին պատկերը՝ ծիւնելով Խփրատայ ջրոց վրայ, շարունակ կ'ենդանի էր մտացը առջև: Բայց այդ անտեղիտալի տխուր խորհուրդները մտքէն փարատելու համար, կը մտածէր Միլիդայ նուիրական անտառին մէջ անցուցած գիշերը. կը մտածէր մեհենին մէջ տեսած անձանթ մեծուհին, և անոր հետ ըրած խօսակցութիւնները: Եւ միթէ նա երգմամբ չվկայեց թէ Շամիրամ անպարտ է Սանտիի մահուանը. և միթէ կրնար ստել, Անտարակոյս ոչ ուստի հաւատաց անոր խօսքերուն: Բայց այսու հանդերձ կրնար սիրել զՇամիրամ, զոր այնչափ կ'ատէր մինչև նոյն ատեն: Կրնար գոհութեամբ սրտի ներկայանալ թագուհւոյն նա՝ որ գիտէր թէ Հայկաջ աւրեանկից է, և կու գար իրեն հարկատու:

Անձանթ տիկինն շնչեր էր ականջէն թէ իր անունը Աթոսսա է. բայց աւելի տեղեկութիւն մը տուած չէր վրան, միայն այսչափն գուշակի տուեր էր թէ նա Բաբելոնի զլլաւոր միծուհեաց մէկն ըլլայ: Ուստի կը յուսար և հաւանաբար կը կարծէր պատանին թէ պիտի տեսնայ զանկա թագուհւոյն աղնուաղարմ ընկերակցաց մէջ. բայց դառն տարակոյս մը կը ճմլէր սիրտը ու ինդիգէր այդ թուրխալի ակընկալութիւնը: Կը մտածէր թէ անուշտ նա խանձորդն Շամիրամ կը հայածէ այդպիսի գեղեցկութիւն մը ու չընդունիր իր արքունեաց մէջ: Եւ սակայն երբ պիտի հրաժարէին իրարմէ առաւօտեան արջալուսոյն, չըսած տիկինն պատանւոյն թէ ամենեւին չտարակուսի որ չվախնայ. նորէն չուտով կը տեսնուին իրարու հետ, և թէ ինքն ընդ առաջ կ'ելլայ իրեն: Այսպէս կը յառաջէր Արա յուտով ու երկիւղիւ, պատասխանելով միանգամայն ժողովրդեան ողջունատուութեանց ու ծափահարուն թեանց:

Քիչ ատենէն հասաւ Քեծեղաօրը կամրջին գլուխը, հրաշալիք բարեկական ճարտարութեան, որ կը կցէր իրարու հետ Եփրատայ երկու ափուկներ և արթունի կրկին ապարանքը, դէմ առ դէմ իրարու, երկուքն ալ զարմանակիրտք: Առաջինը որ աջակողման ափան վրայ կ'ընկնար, երեսուն վտաւան շրջապատ ունէր, բարձրակառոյց ատամնաձև որմով պարսպեալ, որուն վրայ քանդակուած էին պատերազմողաց ու պաշարեալ քաղաքաց պատկերներ, և երկայն չաքը մ'աղաչաւոր գերնաց, Կամրջին միւս կողմը կը կանգնէր երկրորդ ապարանքն աշտարակաձև, վաթսուն վտաւան տարածութեամբ գետնոյ վրայ, առ որ կը տանէին կողմնակի լայնորձակ վերևը, որոց երկու կողմերը կը հսկէին վիթխարի անդրիք: Երկրորդ պատնաւը քառասուն վտաւան շրջապատ ունէր, և ամեն տեսակ կենդանիներով զարդարուած էր, այնպէս արուեստագործք՝ որ ողջ կը կարծուէին: Երրորդ պատնաւորն մէջ՝ որ զգեստն էր, կը տեսնուէին բարձրաբան դակ ու հրաշակերտ պատկերներ, որոց մէջ որսորդութիւն մը կար, յարուս դէմքին չորս կանգուն բարձր քանդակուած էին: Նկարուած էր հօս Շամիրամ կրակ ու բոց նծողի մը վրայ, ձևաքի տէգը յովաղի մը վրայ արձակելու դրից մէջ: Իրմէ քիչ հեռու կը տեսնուէր Նինոս իր ամուսինը, որ նիղալի մէկ հարուածով կը վիրաւորէր առիւծ մը:

Լիւնադի էին այս ամեն բաներն: Ահա զին մականիւններ, սպառուածքներ ու տամնաձև շինուածքներ արմատ անհամար բունոց վրայ. հօս հօս դրուած մարդակերպ անգնատեսիլ թեւաւոր առիւծներ ու ցուլեր, որոնք կը հսկէին դրանց. բազմանկար երկայն ձողեր, որոց վրայէն կը ծածանէին դրօշներ. վիմակառոյց սանդուղներ ու պատշգամբներ, և ուրիշ անհամար տեսակ բաներ, որոնք կը շփոթէին դիտողին աչքերը: Իսկ բարձրագոյն հովանոցաց վրայ կը տեսնուէին վրաններ ու հովանիներ, որոց տակ կը պատուապարտէին արեւու ատեն, և կանաչազարդ ծառոց մէջ կախաղանաւոր բուրաստաններ, երեւակայութիւն կանայի և ասործակ թագուհւոյ:

Երբ բազմութիւնը միւս գետամբը հասաւ, բաբելական զօրաց գունդն կանկ առաւ, և երկու թև բաժնուելով՝ ճամբայ բացաւ Հայոց: Պատանի թագաւորն անցաւ միջերևն ու գնաց դէպ ի արքունեաց դուռը, որուն երկու կողմերը կը հսկէին իրարու դիմաց երկու վիթխարի առիւծներ՝ հանդչելու գրից մէջ:

Դնդունելու համար ղիկը կը սպասէին հօնարքունեաց մեծամեծներն, հազարապետն, տակաւապետն, ներքինապետն, արքունի գորաց հրամանատարն, և սպա սաւորաց ու ծառայից բազմաթիւ գումարտակ մը: Առաջինն ծիրանագոյն երկայն պատմուճան մը հազած էին, ոսկեզարդ վերջաւորօք, և մէջքերէն սուրբեր կախած՝ իւրաքանչիւրն իր աստիճանին համեմատ պատուանշաններով: Չինուորականք սաղաւարտած և տեսակ մը գլխանոց ունէին գլուխին, որ ծածկելով այտերնին կ'իջնար մինչև կզակնուն վրայ:

Հազարապետը Հայոց Թագաւորին ընդ առաջ վեր կ'երէր, այսպէս խօսեցաւ, ձեռքերը լեր վերուցած.

— Բարով հասար, ո՛վ Թագաւորդ Հայոց, Շամիրամայ մեր գերապանծ Թագուհւոյն արքունիքը, որուն շնորհից ի՛նչ յաղթութիւն սրդ և իշխանութիւն երկրիս բռնանց վրայ: Ինչպէս որ Սանի կը Թագաւորէ երկիրքը ու կը սփռէ ամեն կողմ իր լուսոյն բարեբաշխ ճառագայթները, նոյնպէս և նա կը Թագաւորէ ի Բաբելոն ու կը սփռէ իր բարեկամութեան բարիքը մերձակայ ազգաց Թագաւորաց վրայ:

Հայոց Թագաւորը ծոցիւ մեղմով առանց բան մ'ըսելու: Ներքինիք, յառաջելով բռնեցին պատկառանքօք ձիուն սանձերէն, առաջնորդելու առաջին պարունակը ու վերելքը որ կը տանէր ի վերին յարկն: Այսպէս պատման. Արա ընկերակցութեամբ բաբելոնցի սպայից՝ կը յառաջէր, և առաջին ուղեգարծին կրցաւ տեսնալ իւրայնոց երկայն շարքը, և Բաբելոնի ժողովուրդը՝ որ խռնած էր կամրջին ու գետոյն սահանց վրայ:

Այդ գեղցիկ տեսարանին ուրիշ մ'ալ յաջորդեց՝ երբ երկրորդ պարունակը հասան, որ ընդարձակ հրապարակ մ'էր հռչակապէս շէնքերով շրջապատած, ուր կը բռնակէին մեծամեծ արքունեաց: Շարուած էին գեղցիկ կարգով Թագուհւոյն թիկնապահները, հրաշատեսիլք իրենց բոցաճաճանչ զրահիւքը, կլորած և վահանով ու պղնձաճոյլ սաղաւարտով: Երբ երկցաւ Հայոց Թագաւորն, հնչեցին փողերն, զարնուեցան թմբուկներն, և Սքեառոց պատերազմական երգոց արձագանքն բարձրացաւ մինչև ցերկինս:

Հնձեւագօրն յառաջնց մինչև երկրորդ մուտքը, մարդակերպ երկու վիթխարի ցուլերէ պաշտպաննալ, Դագերեան մէկէն երգան, և երկցան սեմոց վրայ Բաբելոնի պահապան գերագոյն Դից քուրմերն: Սամիր արեգակն աստուծոյ քուրմերն ոսկե-

Թել հազած էին, Սինիի՛ լուսին աստուծոյ պաշտօնեայքն՝ արծաթի, Նինիպի քուրմերն՝ սևագոյն, Մերովդաքինը՝ նարնջագոյն, ծիրանեզոյն՝ Ներգելայն, սպիտակագոյն՝ Միլիդայն, և կապտագոյն՝ Նեբայն: Մեծազին ակուրներով զարդարուած էր զգեստներն ու թագերնին, որոց ծայրերէն կախուած էին զմուխտներ:

— Աստուածք պաշտպանն գբեզ, ո՛վ Թագաւորդ Հայոց, — ըսաւ քրմապետն, վերցնելով ձեռքերը յօրհնութիւն. — Արքունեաց բարեբաստ երջանկութիւնն օրինակ ըլլայ քեզի որ աստուածոց պաշտպանութեամբ միայն կ'երջանկանայ մարդկութիւնն: Երկնից օգնելովս միայն կը ժառանգեն Թագաւորք փառս, կը բաշեն արդարութեան ճամբան, կը հաստատուն ի սրբութեան, և յետ մահու արժանի կ'ըլլան երկնային փառաց:

Արա ծոցեւ հաւանելով և պատասխանեց.

— Ճամարիտ են ըսածներդ, ո՛վ ամենասուրբք: Թագաւոր մը որ կրկնից օգնակաւութիւնն չունի իրեն. հաստատութիւն, կուրօրէն կը թափառի մթութեան մէջ: Կապուտակ հաստատութեան բնակիչքն, թէ և զանազանապէս կը կոչուին ի ձեզ և ի մեզ, հսկեն միշտ չորից լեզուաց ժողովրդեան վրայ:

Այսպէս խօսելէն ետքը, մղեց ձին դէպ ի սեման, և ընկերութեամբ ուղեկցացն ու բաբելոնի ամբոխին՝ մտաւ երրորդ պարունակը, ուսկից կ'ենլըցուէր արքունեաց վերջին յարկը, ուր էր մեծի Թագուհւոյն բնակարանը:

Հօս չառ աւելի զարմանալի ու գեղցիկ տեսարան մը բացուեցաւ տոջին: Արտաւրածուէր աչացոյ առջև արձակավայր մը, որոյ երկայնքն հինգ վտուան էր, և լայնքն այնչափ՝ որ տասն երկուրք կրնային շարժիլ մէջը դէմ ընդդէմ, առանց հաշուելու քովընտի քարայրատակ հետի ճամբաները, որոց մին կ'երկայնէր եգերաց քովէն զարդարեալ համաչափ հեռաւորութեամբ խորհրդական դէմքերով, և միւսն կը շըրջապատէր՝ իբրեւ սպիտակ կտաւէ երիզ մը, պալատան սիւնաղարդ անդաստակ, ձեւացուած արմաւենեաց սիւներէ, կռանիդէ խողպենքով ի ձեւ եղջերուաքաղի, յուշկապարհի և ուրիշ մտացածին կենդանեաց: Արձակավայրը դատարկ էր, սպասելով այցելուացն, որ պիտի շարուէին հօն գեղցիկ կարգով: Բայց սեմնց անձրպետաց մէջ զիգուած էր բազմախուռն ամբոխ մը, և առջևով կեցած էին երեքհարիւր զաւաղանակիրքն, պաշտօնեայք Թագաւոր,

րական կամաց, գեղեցկատեսիլք իրենց երկայն ծիրանագոյն և ոսկեթել պատմութեան ու ճոխ վարսակալով, որով կը գրասպէին փայլուն ու գանգուր մագերիսին, իսկ սրնագարդ անդաստակին վրայ կը տեսնուէր հովանոց մը, չըջապատեալ նկարակերտ վանդակով, որուն մէջ տեղը կը բարձրանար բազմագունեան հովանի մը, որուն տակ շուրջ առեալ 'ի նաժշտաց կը նստէր թագուհին, սպասելով Հայաստանի հարկատուին:

Հազարապետը որ առջևէն կ'երթար Արայի ձիուն սանձէն բռնած, իմացուց թէ մօտ է թագուհին: Այն ատեն կանկ առաւ պատանին արձակակայրին մէջ տեղը, բարձրացուց աչքերը դէպ 'ի հովանին, և ձեռքը կտրձքին վրայ դրաւ 'ի նշան յարգանաց: Այսպէս հանեց գլխէն մարգարտայեռ վարսակալը, և պատկանէն ակնհակապ սուրը, և իր իշխանութեան այդ նշանները յանձնեց հազարապետին, որ առաւ մէկէն ու վերցրց առ թագուհին, և նա ժպտեցաւ ու գաւազանով նշան տուաւ թէ կը հաճի այդ հպատակութեան:

Այս նշանին հնչեցին դարձեալ փողերն, և զարնուեցան թմբուկներն: Հայոց թագաւորն ինչու ձիէն դէպ 'ի դուռն երթալու, և հենձլագորն ու կարասնիկը շարունցան հօն թագուհւոյն աչաց առջև:

Կարասնիկը կը կրէին Արայի պարգևները առ մեծ թագուհին Բարեղոնի. պղծեծոյ բնական զանգուածներ՝ Հայոց լուսնէրէն հանուած, գոծազմի կորուսանք՝ Արայ պատականէ, Վանայ լճին տարեկալովը՝ գունապաճոյճ ընտիր գորգեր, գործնք հիւսեր էին Բզնունեաց կանաչը ձմեռուան երկայն գիշերները, և փորրամարմին բայց ուժով ու քաջընթաց ձիեր, սննալք Արմաւրայ թագաւորական ասպատանաց մէջ էլ երբ գանձապետն աչքէ կ'անցընէր այդ հարուստ բնաները, և ներքինիք եղեգէ սրածայր գրչով կը նշանակէին պապիրէ մատենի վրայ ամեն ընդունածնին, արքունեաց ձեռնարկն կ'առաջնորդէին Հայոց թագաւորին սպասաւորաց սահմանուած խուցերը, որպէս զի հանդէսին քանի մը ժամ, քաղքին պարսպէն դուրս իրենց բնակարանները գառնալնէն առաջ:

Հազարապետին առաջնորդութեամբ և քրմաց ու գաւազանակրաց ընկերակցութեամբ, Արա անդաստակը մտաւ, ուր մատուցին իրեն տխորճահամ ըմպելիներ, և սպիտակադգեւտ պատանիք հեղին սափորով ձեռնացը վրայ անուշաճոտ շուր: Ապա ներքինեաց անկարկութեամբ՝ մտաւ Ներքովթայ սրահը, առ որ կ'ելլացուէր

ընդարձակ սանդղով մը երկու կարգ վիթխարի ջրուց միջէն, նշանք աստուածային զօրութեան, որոց լայնաբաց թևերն կապտագոյն էին, եղջիւրքն ու եղունգն ոսկեզօծք, մարդակերպ դէմքերնին մարմնոց գոյն ունէր, և ապակեայ սլէքերնին նման կենդանի մարդոց:

Սրահն՝ որ Ներքովթայ անուամբ կը կոչուէր, վասն զի նոյն թագաւորին գործերը պատմութեամբ էին հօն սեպած և տառերով, և բացատրուած բարձրաբանդակ նկարուք որմոց երկայնութեամբ, անձայր մեծութիւն մ'ունէր: Որմոնքն աստ անդ ամբացած էին սրնածակ կամարակալներով, որոնք ութսուն բազկաշափ և աւելի բարձրութիւն ունէին խարսխէն մինչև ցխոյակսն, ուսկից կը սկըսէր ձեռունը, անուշահոտ նոճակ փայտով շինուած և ճոխապէս ոսկեզօծած, որուն մէջտեղէն անցք մը բացուած էր արեգական լուսոյն, որ կ'իջնայր անցնելով ծիրանագոյն հովանոց մը միջէն:

Սկանց մէջ կային ընդարձակ քառակուսի տեղումներ, իւրաքանչիւրն երկու մաս բաժնուած հորիզոնաբար. վերին մասանց մէջ որ վարդարուած էին փայլուն աղիւսներով, գերագոյն աստուածութեանց դէմքերը կային, որ չըջանակ մ'էր ու մէջը թևաւոր մարդու մը դէմք, բռնելով ձախ ձեռքին մէջ գաւազան մը, և աջը վեր բարձրացուցած 'ի ձև ուսուցանելոյ. իսկ վարին մասերն ալապստղէ տախտակով գոցուած էին, և պղծնձ հանկերով պատին վրայ հաստատուած, որոց վրայ նկարուած էին պատերազմի և որսոյ տեսարաններ:

Ասոնց մէկուն վրայ կը տեսնուէր յաղթաբազուկն Ներքովթ, որսորդ քաջազն իլու աստուծոյն, որ նետահար վիրաւորեալ առիւծոյ մը վրայ կը վազէր: Տեղ մ'ալ նկարուած էր երկիւղ եօթն զնդից աշտարակն, անկատար մնացած լեզուաց խառնակութեամբ: Ուրիշ տեղ մ'ալ մեծ թագաւորն գլուխ կեցած էր Որէք քաղքին հիմնադրութեանը. սորբերն տեղ մ'ալ նոյն ինքն պատերազմական կառաքը մէջ էր, լայնաթիւն ու անդաքարչ աղիղը ձեռքը առած, Սեմայ որդին զԱսուր Սննարայ երկրէն հալածելու գրից մէջ:

Նկարուած էին հօն Քուշայ ցեղին ուրիշ թագաւորաց գործերն ալ, Բելէն սկըսեալ՝ որ Ներքովթայ որդին էր, մինչև Շամիրամայ ամուսինը ցերջանիկն Նինոս, որ կը ներկայանար հօն բազում տախտակաց մէջ, ըստ թուոյ իր յաղթութեանցը: Այդ նկարուց միոյն մէջ մեծ ինքնակալն նստած էր արծաթապերճ գահուն վրայ, արքայա-

կան թագով և ոսկեթել սպիտակ պատմունճանաւ, և ունէր քովը երկու ծառայ, որոց մին խարազանը կը շարժէր նշան իր բացարձակ իշխանութեանը, և միւսն ալ թագաւորին գէնքերը կը բռնէր, և կ'սնցնէին գահուն առջեւն պարտեւոց երկայն շարքը, ձեռքերնին կոնակնին կապած: Ուրիշ տեղ մ'ալ կը տեսնուէր գետապատ քաղցրի մը պաշարումը: Պաշարողը կը մըղէին դէպ 'ի պարխսը փայտակառոյց զինալից աշտարակներ, և պաշարեալ ժողովուրդն քաջութեամբ կը պաշտպանէր ինք գինքն պարսպաց վրայէն նետ ու հրացեալ ձիւթ թափելով վրային: Քաղցրին ուրիշ մէկ կողմն ալ կը փախչէին կանայք եղանալու՝ կառքերով, և երկչոտ մարդիկն գետնիկէ կը լինէին, ուռուցեալ տիկերու վրատակացած:

Սրահին այս բաժանմանց մէկուն մէջ կը կանգնէր Շամիրամայ գահը, բարձր ու չքեղ կոյտ մ'ոսկւոյ ու արծաթոյ, և վրան բեհեզէ հովանի մ'ունէր, յողթուած ժողովոցոյ պատկերներով զարդարուած, առոր կ'ալլըցուէր քանի մ'աստիճանք հոյակապ գորգով պատած: Երկանակն ու թեւաւոր պատկերն՝ նշանք աստուածութեան, կը փայլէին թագունէոյն գահուն վրայ, ուրուն չորս կողմը ու գահուն աստիճանաց վրայ, անշարժ կեցած էին հովանեցաւորք, սիրամարզի փետրէ բարձր հովանոցով, զինակիրք՝ նշանակիչք Շամիրամայ պատերազմական քաջութեան, գաւազանակիրք, թարգմէն եւ պաշտօնական իր կամուրջ: Ստոնցմէն ետք կու գային թագունէոյն սղանուազարմ ընկերքն՝ պերճազգեստեալք, ապա բոլոր արքունեաց սպայքն աստիճանաբար, զօրականք պատենողէնք, քնարահարք, փանդոնեմբզակք և ուրիշ զանազան բերճցիկներ, նստիչներ և այլազգի ու այլատարազ գերիներ:

Շամիրամ կը ճաճանչէր վերէն: Բարեկական թագունէին ծածկուած էր պարանոցէն մինչև ոտքը բեհեզեայ մանուշակագոյն պատմունճանով մը, ոսկեհիւս ու ալանակապ, և անոր վրայէն կրկնոց մ'ունէր որ ծալ 'ի ծալ կ'իջնար մինչև 'ի վայր, զպսիւղով մէջքը ոսկիէ գօտուով մը: Եւ պարանոցին վրայ փողպատ մը կար եօթն կարգ թանկագին սկոռնքներով զարդարուած: Կը կրէր թեւերուն վրայ ոսկեհիւս մանեակներ, և մատներն վրայ ալ սկանազարդ մատանիներ: Ունէր աջ ձեռքը իշխանական գաւազան, և ձախին մէջ ալ ներգրինի ծաղիկ մը, նշան իր աշխարհակալութեանցը մինչև ցափուռն ինդոսի:

Անխուով հանգարտութիւն մը տիրած

էր թագունէոյն վրայ, իսկ բազմութեան վրայ ալ խորին լուսթիւն մը. և ասիկա միայն բաւական էր ցուցնելու Շամիրամայ իշխանական զօրութիւնը, առանց հաշուելու այն սրահէն չբեղութիւնը, զոր կը կոխէր Հայոց թագաւորն հազարապետին առաջնորդութեամբ, որ զպատանի թագաւորը գահուն առջև տանելէն թիշ առաջ ըսեր էր:

— Դիտեն արգեօք, ով տէր, թէ ինչ է մեր առնորդութիւնը, մեծ կամ փոքր, երբ արքայական մեծփայելութեան առջև կ'ելլանք:

— Այ, — պատասխանէր էր Սրահ, — ինչ է արգեօք, կ'ազէի զիսնաւ:

— Խոնարհել ու երկիրպագանել, — Այո, կը կրկնէր հազարապետն, տեսնալով պատանւոյն տհաճութիւնը, — այդ ասիկա մեր օրինաց մէջ գեղեցկագոյնն է, որ կը պատուիրէ պատուել զթագաւորս, նկատելով 'ի նոսա զ'իս, որ կը պահպանեն զամենայն արարածս: Դու յԱրմաիր կը պատուես, ով տէր, և Շամիրամ յարբուսնիս իւր 'ի Բաբելոն:

Հայոց թագաւորը լաւ խմանալով իր առաջնորդին միտքը, աւելի բան մը չէր ըսած, և ոչ իսկ հաղորդէր էր նմա իր մտածութիւնները, այլ խոնարհ էր Ներքովիայ սրահէ յառաջելով խոնարհ բայց անվախ գնացիւք, երկու կարգ պալատականաց միջին, որ կ'երկայնէին գահուն քովէն մինչև 'ի դուռն սրահին, ձգելով մէջ տեղը ընդարձակ անցք մը: Երկայն էր ճամբան, բայց աւելի ևս երկայն կը թուէր՝ անցնելով այդ երկու կարգ մարդկանց միջին, որոց աչքերն իրեն դարձած էին: Բայց նա անխուով էր, թէպէտ և կը տանջուէր յանձն իւր մտածելով որ ուրիշ մարդոց հաւատար պիտի ծնրագրէր Բագունէոյն թագունէոյն առջև, բայց կը խորհէր ծուլով միայն հատուցանել այդ մեծարանոց հարկը:

Այս մտածութիւններով երբ կը յառաջէր դէպ 'ի գահը, հեռուէն տարիախառն լուսոյն մէջ կանանց խումբ մը զարկաւ աչքին, և ուրախութեամբ փայլեցաւ երեսը: Արգեօք անոնց մէջ էր մեհենին մէջ տեսած անծանօթ տիկինն, կը հարցնէր ինքն իրեն: Եւ սկստաւ զարմանաց հծծիւն մը լսուիլ ամբոխին մէջ տեսնալով այդ վայելալէմ պատանին, որուն գեղեցկութիւնն աւելի փայլ մը կու տար իր աստիճանին:

Հասնելով վերջապէս գահուն ոտքը, կեցաւ հօն, և աջ ձեռքը կուրծքին վրայ տանելով՝ ծոցեցաւ թագունէոյն առանց վեր նայելու:

— Մենք Շամիրամ, յաւիտեան կեաց, ըսաւ պատանին:

— Եւ դու ես, աղնուական սերունդդ Հայկայ, — պատասխանեց վերէն քաղցրահնչիւն ծայն մը:

Դողաց պատանին 'ի լսելն և խռովեցաւ, կարծես ծանօթ էր լսած ծայնն: Վերուց հարձերը նայելու և մէկէն վար առաւ, կարծես կայծակէ մը զարնուելով. և տագնապած իրրեւ թէ աստուծոյ մ'առջին կեցած ըլլար, ծնրադրեց աստիճանաց առջև: Շամիրամ ընդ առաջ գնաց պատանւոյն, բռնեց ձեռքէն և 'ի վեր առաւ: Արա բացաւ աչքերը, և ապշած իրեն կը նայէր:

— Թագուհիդ իմ . . . Թոթովեց նա, զգատանալով փորը մի:

— Աթոսայ, — չընչեց նա ականջէն սիրալիր ծայնով:

Եւ առնելով մարգարտայեա վարսակալը, զոր կը բերէր աղնուական պատանի մը բարձի մը վրայ գաւազանին հետ, գրաւ անձամբ Արայի զեղձանամազ գլխուն վրայ:

— Ա, Թագաւորդ Հայոց, ըսաւ նա խնդութեամբ, առ գաւազանդ յերջանկութիւն ժողովրդեանդ, ինչպէս զտուրդ յերկիւղ թշնամեացդ: Որդիդ Արամայ, չես գուհարկատու Շամիրամայ, այլ նիգակակից ու բարեկամ:

Ապա դառնալով առ բաղնութիւնն և առ մեծամեծս արքունեաց, ըսաւ բարձրաւ ծայն.

— Հայոց Թագաւորը մեր հիւրն է: Թագաւորէ մշտնջենաւոր բարեկամութիւն լըրան արծուոյն ու դաշտագետնոյ ատիճոյն մէջ:

## ԳԼՈՒԽ Զ.

Խ ը ա խ ց ա ն ու թ իւ ն .

Արեւ մտնալու մօտ էր, երբ Թագուհին՝ Արայի և իր արքունեաց մեծամեծաց ընկերակցութեամբ շարժեցաւ Ներքովթայ սրահէն դէպ 'ի խրախճանութեան սրահը, զոր պատրաստել տուին էր 'ի պատիւ իր Հայաստանի հիւրին:

Բաբելական սովորութեան համեմատ, Թագաւորներն առանձին սեղանի վրայ կը նստէին, և իրենց նշանաւոր ու սիրելի կոչնակներն ալ գիմազը ուրիշ սեղանի վրայ, անթափանց վարագուրով մը Թագաւորական սեղանէն բաժնուած, այնպէս որ Թագաւորն իր նստած տեղէն կարենար

տեսնալ զիրենք առանց տեսնուելու: Բայց հասարակաց ու հանդիսաւոր խրախճանութեանց օրեր՝ մէկ էր սեղանը, որուն կը մասնակցէր Թագաւորն ալ, ընկերակցելով իր սեղանակցաց. և ասով միայն կը տարբերէր իրենցմէ, որ ոսկեծայլ աթուռի վրայ կը նստէր, և առանձին գինի ու ջուր ունէր, ուսկից խմելն արգելուած էր առանց իր հրամանին, և ասիկա մեծ շնորհք ու պատիւ կը համարուէր:

Մէկ անգամ միայն սեղան կը նստէին, օրուն բազմապիսի զբաղմունքներէն ետքը, բայց երկար կը տեւէր: Արքունեաց մէջ առատ ետետիք կը սպասէր ամեն օր. հազար կենդանի, հաշուելով միատեղ զննն, զձի, զցիւռ, զուղա, զխոյ և զուլ, որոց կարգէն էին. նաև որսի կենդանիներն ու ձուկն. կերակուրը նախ մեծամեծաց սեղանը կու գար, անկէց ետքը պաշտօնէից սեղանը կ'անցնէր, և ապա նորէն խոհանոցը կը դառնար առատութեամբ, ուր կը յապնային արքունեաց զինուորներն և սպասաւորք:

Կը գործածուէր նոյն ատեն արմատոյ ու նռան գինի, վասն զի որթն տակաւին մշակուած չէր 'ի Սենաար այդ պիտոյից համար, թէ և ծաղկած էր 'ի Քանան: Հացը սովորաբար եգիպտացորենէ կը շինէին, վասն զի ցորենը մեծ ծախքով և 'ի ցոյց միայն արքայական պերճութեան, Մեստրիմ հեռաւոր երկրէն կու գար, զոր կ'ուռողանէ Նիլոս գետ: Հասարակաց սեղանները նստիլով կը լուսանորէին, վառելով զանոնք մեծամեծ անօթոց մէջ, և զնելով իրարմէ համաշափ հեռաւորութեամբ եռոտանեաց ու պղնձագործ ճրագարանաց վրայ: Պղտի տեղերը շուշմայի իւղով կը լուսանորէին, որ կ'անցնէր բեհեղէ պատարագաց միջէն, զուրս ցցուելով պղնձէ կամ կարմիր կաւէ կանթեղներէն, վայելչապէս զարդարեալք քմահաճոյ ու երեսակայական նկարներով:

Նոյն օրը խրախճանութիւնն 'ի պատիւ Հայոց Թագաւորին ըլլալուն, սեղանը կախաղանաւոր բուրաստանաց արտաքին գաւթին մէջ պատրաստուած էր, որ լայն սրճակ սրահ մ'էր, բաց երեք կողմամբ, և մարմարեայ սիւներով զարդարուած: Այս սեանց մէջ կը սիւսուէին սպիտակագոյն ու մանուշակագոյն վառագոյրներ, արծաթի օղակներով ու բեհեղեայ կապերով հաստաառուած, որոնք թեթեւակի կ'ուռէին հեշտաղունչ ու քաղցրաբոյր հողմով, որ կ'անցնէր յաստիկաց ու կիտրոնի վրայէն:

Գրուած էին շուրջանակի անուշահոտ փայտէ սեղաններ, սրբաբեհեղ փռոցով

որտաւ. և. սրտէն խորը կը տեսնուէր  
բարձր ու զարդարուն սեղան մ'ալ, որուն  
ծայրը թագուհւոյն ոտկեղէն աթոռը դը-  
րուած էր. և չորս կողմը արծաթի բաղմոց-  
ներ. իսկ գետինը պարփիւրէ, կռանդէ ու  
տափառն միտմարիոնէ քորանց աղուցիկ  
կտորնէրով շինուած էր. իր փայլէին մա-  
քուր փողոցին վրայ ոսկեման անոթները,  
պարտանք Ուլիփիւրայ, ռուկից կու գար յայն-  
ժամայդ մեծագին մետաղը, և յախճապա-  
կէ խայտանկար բարձր ամաններ, որոց մի-  
ջէն կը բարձրանային փունջ 'ի փունջ և  
կը ձռէին հովանած քանադան տեսակ ու  
ղայնագիւտ ծաղիկներ. հարմամատուն սպի-  
տակաթիւրթեան, ցնձախոտ՝ որ կը ծորէ  
տրտմութեան փարսանջ նիւթ մը, շուշան՝  
պարծանք հովտաց, փարդ, յաւմիկ ու ման-  
րագոր անուշահոտք:

Իրուած էին կոշնականաց առջին արծա-  
թէ բաժակներ, հիւսնակ գործածածք բա-  
րելական ճարտարութեան, ապակի մե-  
ծափոր ու նեղապարանոց անոթներ, զո-  
րոնք կը զրկէին Սենտարայ թագաւորնե-  
րուն՝ Տիրոսի ճարտարագործները. կաւէ  
գունակ գունակ ու փայլուն պնակներ,  
ծայրը մետաղէ փղոսկրէ գալսնիք՝ կերա-  
կուրը բերանը տանելու համար, և քարէ  
գանակներ՝ նրբաբար հտուեալք: Եւ երբ  
մատուցակք իր խառնէին մեծամեծ սափո-  
րոց մէջ արմատը քաղցրահամ գինին, և  
ղովջուրը կաւէ անոթոց մէջ, ներքսապէս  
նուշով շփեալ՝ որպէս զի աւելի ախորժա-  
համ ըլլայ, ներքինիք կարգ կարգ կ'ըլլային  
խառնանքէն պղնձէ սկուտնդիւրուր փայ-  
կեղան և ուրիշ կենդանեաց մեծամեծ կտոր-  
ներով, զորոնք ապա տաճարապետք յա-  
ջողութեամբ կը կտրէին շերտ շերտ ու կը  
բաժնէին բազմականաց:

Բերուեցաւ նոյնպէս սեղանին վրայ փե-  
տրագորգ փառիւն, կորաւ, ջայլաման  
հաւկիթ, ձուկ, աղածոյ, ձիթապտուղ և ու-  
րիշ ուտելիք: Պարտացուցին դարձեալ եղե-  
նայ գեղեցկաձե տփոց մէջ զանազան սե-  
ռակ համեմներ, ամով անուշահոտ, սա-  
միթ՝ որ կը զարթուցանէ նուաղեալ ու ան-  
գործ զօրութիւնը, եթովկեան բերն՝ որ  
կը դիւրացնէ զուժով, քաղցրան՝ որուն հոյ-  
զը հանդական է բայց և բաղմածախ:

Ամեն նոր կերակուր փոխաւուն, կը  
լսուէին տաւգի, կիթափ ու արնգի ներ-  
գաշնակութիւններ, որոնք կը զուարճացը-  
նէին զբազմականսն: Երաժիշտք խորախա-  
նութեան սրահին մէջ էին, այլ մօտաւոր  
պարտիզին ծառոց տակ, որպէս զի քաղ-  
մականաց ականջը չխայթեն, և արգելք  
չըլլան անոնց խօսակցութեանը: Լոյսն, ա-

ռատութիւնն համադամ կերակրոց, անու-  
շահոտութիւնը ու քաղցրածայնութիւնը  
երգոց՝ զուարճալի կ'ընէին ընկերութիւնը  
ու խնայոր:

Հայոց թագաւորն ալ լեալ, և գրեթէ  
ուշամոռաց այնչափ հրաշալիաց մէջ որ  
չորս կողմն առէր էին, և խոտովեալ այնչափ  
նորանոր պատարագօր՝ որ մէկ օրուան մէջ  
կիպեցան, նստեր էր Շամիրամայ աջակող-  
մը: Իրեն գիմայը բազմեր էր քահանայու-  
պետը, փոխանորդ. Բաբելոնի աստուածոց  
անելի հեռու Մարայ իշխանը, ամենատեսն  
Զերտուշգ, տալ կարգաւ ըստ աստիճանի  
պատուոյ՝ թագաւորութեան միւս պաշտօ-  
նեայքն և սուպք:

Ղիտուա հօն չէր. թագաւորական պա-  
տանին սովորութիւն չուէր սեղանակցե-  
լու իր մօրը, և ոչ ալ մասնակցելու արքու-  
նեայ հանդէսներուն: Արեւելեան ինքնիշ-  
խան մեծվայելչութիւնն չէր ներեր իշխա-  
նութեան ու փառքը բաժանուիմ. թագաւո-  
րիձաւով և իր մեծամեծներն միայն սկտի  
կենային, սակնքն ալ իրեն ծառայք, թա-  
գաւորական շնորհիւ միայն որոշեալք 'ի  
ռամկէն, որ փոփոխական էր նման հոյմոյ.  
և ոչ իսկ ընտանեաց միջէն մէկն՝ իր կնն,  
դանութեան ու թագաւորութեան աստն,  
կրնար ելլալ արքունեաց ամիսի սահմա-  
նէն, տեսնուելու ու զատիւ ընդունելու ժո-  
ղովդէն: — Բայց արգեօք նոյն ժամուն  
աւելի երջանիկ չէր սլատանին, Բաբելոնի  
պարսպէն դուրս իր սիրելոյն Անահիդին  
քով, Գոմերայ արմաւենեաց տակ, որուն  
հրաման տուէր էր իր ուսուցիչն Զերտուշգ:

Խորախոտուրդ ու սրամիտ իշխանն սե-  
ղանակից էր Շամիրամայ, և նստեր էր  
խաղաղ ու հանգարտ կերպով: Բայց ար-  
գեօք սիրամ էր նա երբեք զթագուհին. Ա-  
սիակ զաղտնութեան անլոյս խաւարին մէջ  
ծառնուած էր: Տակաւին կը սիրէր արգեօք.  
Սմենէին բան մը չէր իմացու էր անտարբե-  
րեայ դէմքէն: Եղին իսկ Շամիրամ որ քաջ  
ու վարժ էր իմանալու սրտից ծածուկը,  
նոյն իսկ Շամիրամութէ որ աչքերը դարձը-  
նելու ըլլար ու դիտէր այդ անդգայ ու ան-  
տարբեր դէմքը, անուշտ չէր կրնար իմա-  
նալ անոր սրտին խորհուրդները: Զերտուշգ  
ծածկախորհուրդ էր, ազնուական կերպ  
մ'ունէր, և չարմուռներն չափուած էին.  
սրտին գաղտնիքներէն զայն միայն կը յայտ-  
նէր՝ զոր կ'ուզէր յայտնել:

Արգեօք վրէժխնդրութեան խորհուրդ  
մը կը տաճէր սրտին մէջ. կամ թէ զբժ-  
կամակ էր իր հայրենեաց գերութեան  
լծոյն: Զերտուշգ՝ Բաբելոնի արքունեաց  
յարգոյ անձն, Ներքովթայ գաւազանին

հանդերձեալ ժառանգին իմաստութեան ուսուցիչն, և Նինոսի մեծաշամբաւ սյուրոյն խորհրդականն՝ խորանշուղ ծովու կը նմանէր, որ կը ծածկէ իր անտեսանելի խորոց մէջ ցասման գաղտնիքը. և թէպէտ երեսը կը ծծողի կապտագոյն, բայց յանկարծ կը յուզին ալիքներ լէզէռնարար, և բուն թափով կը խուժեն յափունս, յահ և 'ի դողուն տեսողաց, բայց իշու ու Ներու և բոլոր գերագոյն գիբ ինչպէս կը հանդուրժեն այս բանին: Աւագ գունդն անոնք և ոչ իսկ ուշ կը դնէին. այդ կնիւղանի լոյսերն՝ որ բոցակերպ կը փայլին երկնից կամարին վրայ, յարարթուն հըսկողք, մահացուաց գործերուն հոգ չէին տանիր: Քաղցեայք, իմաստուն աստեղահմայք, բան մը չէին հմայեր յաստեղաւ: Անոնք կամ որովհետեւ տակաւին քահանայական դասակարգութեան մէջ մտած չէին, կամ չափաւորել ուզելով թագաւորաց ամենակարող իշխանութիւնը, միտ չէին դնել այդ անխօս մարդուն, որ հանույցեր էր թագուհւոյն:

Չերտուչդ իր մերձաւորաց հետ միայն կը խօսէր, բայց կը գիտէր միանգամայն իւրաքանչիւրոց խօսքերը, շարժումները ու նայուածքները: Աւրախ չէր նա սրբութանց, վասն զի աստելութիւնն դառնացուցիչ է իբրեւ զգծոխս:

Հայոց թագաւորը սովորականէն աւելի քիչ կը խօսէր, որովհետեւ զգածմանց ներքին յուզումը չէին ներքին նմա շատախօսել: Բայց ասոր հակառակ շատ իսկ կը խօսէին աչքերը, փայլելով վայալկալիքով: Շարունակ Շամիրամ ու պատանին իրարու կը նայէին: Ո՛ր էիր նոյն ատեն, ո՛վ Սանտի, ո՛վ կաթողին բարեկամը անոր պատանակութեանը: Ո՛ր էիք դուք խիստ պատգամեղ, որ խօսեցիք իզնունեացնուիրական սօսներէն:

Այսպէս խրախճանական զուարթութեան մէջ ընկղմած թագուհին ու պատանին, երկուքն ալ երջանիկք, մոռցան ամեն բան: Արա կը մտածէր որ Շամիրամ անմեղ էր, և թէ զրաւորութիւն էին վրան խօսուածները: Թագուհւոյն ներկայութիւնը կը քննէր մտքէն պատգամին ամեն իրիստ գուշակութիւնները: Միակ ցաւն այն էր՝ որ քիչ ատենէն Հայաստան պիտի դառնար, յԱրմաւիր իր արքունիքը, տիրուր և անմարդի: Բայց այս մտածութիւնն ալ կը քանար ըստ կարի հեռացնելու մտքէն: Ճակատագիրն որ յանդէս ձգեր էր զպատանին Շամիրամայ ճիւղանին տակ, չէր ուզեր արդեօք ուրիշ կերպ անօրինել զայն:

Շամիրամ կը մտածէր որ իր գահն այնպէս

մեծ էր, որ կրնար ընդունիլ իր սրտին սիրելին, այնպէս չքնաղ՝ որ կրնար պատիւ ընել Արալի: Իւ միթէ իւրաքանչիւր համար եւ զած չէին. բնութիւնն նոյն վախճանաւ ստեղծած չէր պիտինք: Շամիրամայ մտաց մէջ, աշխարհ, Բաբելոն, արքունիք՝ ուրիշ բան չէին, բայց եթէ անաղին բուրգ մը, բարձրացեալ 'ի Վարաքայ, տէր բախտին, գետեղելու հօն գիրենք:

Քիչ ատենէն ամփոփեցաւ սեղանը, և գիշերային ստուերաց երկայնելուն ատեն՝ վերացան հովանիքն որ կ'արգելութին կապտորիչ զովարար քամին: Ար փայլէին պարտիզին տնկոց մէջ խորհրդական լոյսեր, և վերջ երկնից կապուտակ կամարին վրայ կը շողողէին լուսապաճոյն աստղեր:

— Գոհութիւն Գից, — ըսաւ քահանայապետն, վերցրեալով ձեռքերը դէպ 'ի երկրին: Իրենցմէ կու գայ մեղի ամենայն: Բաբելոն կը խոնարհի հուրթեամբ անոնց առջին, կը յարգէ ու կը պաշտէ գիրենք:

— Իսկ հիմա, — ըսաւ թագուհին, — քանի որ Սին նուազ լոյսերովը կը լուսաւորէ զաշխարհ, և քաղցր է հանգչել գիշերային քաղցրաշունչ հողմոյն տակ, բերուին տարեգիրք Բաբելոն: Մեր Հայաստանի աղնուական հիւրն ճանչնայ անոնց, մէ Սքքատի բարեկամ ազգին աղնուականութիւնը:

Շամիրամայ այդ խօսքին, հազարապետը մէկէն ոտք ելաւ և զնաց դէպ 'ի գուռը, ուր իր մէկ ականարկութեամբն երեցաւ մէկէն գրագիրն, որուն յանձնուած էր պահպանել բարեկական յիշատակարանաց գիւղանքը:

Գրագիրն երբ ներկայացաւ թագուհւոյն, յերկիր խոնարհեցաւ, մինչև ճակտովը գետին դաշելու չափ:

— Մեծք Շամիրամ, — ըսաւ ապա գրագիրն, ձեռքերը դէպ առ նա ուղղելով. յափտեան կենաց:

— Ելիր, — ըսաւ թագուհին հրամայական ձեռով, և ցուցուր մեղի թագաւորաց յաջորդութիւնը, սկըսեալ այն օրէն յորում իէլ, միձն աստուած ստեղծիչ, ելաւ անասնման ժամանակին ծոցէն, մինչև այս երջանիկ օրը:

— Պատրաստ եմ հրամայածդ կատարելու, — պատասխանեց գրագիրն ոտք ելլալով: Աքքատը խնամքով նշանակած են իրենց հարց աւանդութիւնները: Աստեղաց շարժումը, աստուածոց երեւումը ու թագաւորաց գործերը գրուած են սրբօղան տառերով պապիրէ թերթից վրայ, զոր ուսոյց Ովան Սենաարայ բնակչաց:

Խորին լռութիւն մը տիրեց խրախճանու-

Թիան սրտաշին մէջ, Գրադիրն նստաւ աւթոռակի մը վրայ արքունի մեծամեծաց առջին, լուծեց ձեռքի պապիրէ Հաստորոյն կնիքը, և ապա դարձնելով երեսները, այսպէս սկսեալ կարդալ Աքքատի ցիւղին հին յիշատակարանները, ի լեւիս ամենեցուն:

## ԳԼՈՒԽ Է.

Նախապատում աւանդութիւնք.

« Ի սկզբս, ամենայն ինչ թուր ու խաւար էր, յորում կը շարժէին խառն 'ի խուռն աւանայն տարերք, զորոնք կը տանանք: Կային նոյն ատեն տարօրինակ էակներ, երկդիմի ու չորերթեան հրէշներ, երկգլուխ ու եղջիրաւոր, նոխազտուն ու այծոտն կենդանիներ. կենդարոսը, յուշակապարիկը, մարդաձե ցուլեր ու ձկնատտուն շուներ, և անբաւ ուրիշ տեսակ սողուններ ու օձեր անչափելի երկայնութեամբ: Եւ այս ամենայն իրաց խառնակութեան մէջ կը թաղաւորէր անտեսաբար մեծ մարդն Ոմորկայ, որ կոչի նաև Տալատա՝ Քաղաքացի սրբազան լեզուին մէջ:

« Երեցաւ յայնժամ իւշ աստուած լուսոյ և օդոյ: Ելաւ նա 'ի Բաճաղիմայ անհաւ մար զնդերով, և իր բոցափայլ սրոյն մէկ հարուածով բաժնեց զՈմորկայ յերկուս մասուոն, և ձեւացան երկինքը ու երկիր:

« Բայց այդ բազմաթիւ պիղծ հրէշներն չլրնալով տանիլ աստուածային մեծ լուսոյն՝ մեռան: Բէշ խոցեց իր պարանոցը, և անձրեւեց արեան գետակներ: Բաճաղիմը հետեւելով նորա օրինակին, խառնեցին իրենց արեւը նորա արեան հետ, ուսկից ծնան մարդիկ, և այս պատճառաւ բանաւորք ու հազորդք եղան աստուածային իմացականութեան:

« Եւ այն ատեն եղաւ ժամանակն, Բէշ ոտնոցնց զատուղս, զարև, զլուսին և հինգ մոլորակները, և սկսաւ առաջին դարն 'ի Բարեւոն: Տասը Թաղաւորք թագաւորեցին հօն, Ալուրուսէն որինչ և 'ի Քախութրոս:

« Ալուրուսին որ առաջին թագաւորն եղաւ, յաջորդեցին Ալապարոս ու Ալմուոն: Եւ իրենցմէ ետքը Ամեննոն, սիրելի երկինք:

Արիկա օր մը ծովափը կեցած ատեն, տեսաւ զՍման որ կ'ելլար ալեաց միջին, աստուած ծովու, ձուկն մեծ, մարդաձայն ու մարդակերպ. քայց մարդոյ նման կերակուր էր ուտէր, այլ ամեն առաւօտ կ'երևնար ափունքը ու ամեն իրիկուն կը խորասուզէր յանդուռն: Սա սորվեցուց Ամեն-

նոնի սրբազան տառից գործածութիւնը, ինչպէս նաև այն արուեստները՝ որք երջանկացուցիչք են մարդկութեան, սերմանել, հնձել, համախմբել 'ի քաղաքական կենսակցութիւն, պարսպել զբազարս, շինել մեհնարան ու զոհնել 'ից:

« Յառաջ քան զայն ժամանակ, մարդիկ ոչ օրէնք ունէին և ոչ պաշտօն: Վրանաբնակ կ'ապրէին կամ կը թափառէին կենդանեաց պէս. կը զարմանային քարին վրայ, և կը վախնային փայլակէ ու կայծակէ որ կը ճայթէին յամպոց: Բայց Ովանի տուած հրահանգութեանէն ետքը՝ ճանչցան զաստուած, և մատուցին անոնց զարդիւն երկրի: Եւ այս կերպով ծնաւ Ովայ պաշտօնը, ուստուած կոհակածին, թագաւոր ստորին աշխարհի. Բելայ պաշտօնը, լուսապայծառ ու կարգադիր Ոմորկայ, և Իլուի պաշտօնը, աստուած ջրոց, երկկերպարան, խառն ընդ պարկանն և ընդ կանացի:

« Իմաստնոյն Ամեննոնի մեռնելէն ետքը, յաջորդեց Մազալուր, և իրեն ալ փոխանակեց Իսառն, որուն կենդանութեան ատեն երեցան դարձաւ ուրիշ չորս մարդաձուկն օրէնսդիւրք այլ, և շարունակեցին Ովանի սրբազան գործը, որ է ուսուցանել զժողովուրդս: Իսառնի յաջորդեց Եղուրուկ, որուն ժամանակ տեսնուեցաւ ձուկն Իագոն. ապա Թաղաւորեցին Ամենփին, Աքսիարտէս ու Քախութրոս:

« Ասոնք մէկ մէկ հսկայներ էին, և կ'ապրէին աւելի քան ինչ որ սահմանուեցաւ ապա մահկանացուցան: Ասոնց վերջինն Քախութրոս, թագաւորեցութեանս ապր ջրհեղեղէն առաջ, Բարեպաշտ մարդ մ'էր և հմուտ հին աւանդից՝ զորոնք ընդունէր էր իր նախորդներէն, և փորագրել տուած էր քարէ տախտակաց վրայ, հինգ պատուիրանաց սրբազան օրինաց հետ:

« Թէ և ինքը բարեպաշտ ու աստուածափախ անձ մ'էր, սակայն նոյնպէս չէին ժամանակին մարդիկը. որոց անօրէնութիւնները տարածուեց իրն երկրիս վրայ, և կ'արհամարհէին բոլոր օրէնքները ու պատուէրները: Արդէն երկար ժամանակէ 'ի վեր իմաստունք քննելով աստուծոյ, կը գուշակէին աշխարհիս վերջը. բոց մարդիկ հաստատուած ըլլալով իրենց վատթար ունակութեանց մէջ, փոյթ էին ընդ երկինք նշաններուն:

« Այն ատեն ձուկն-աստուած երեցաւ Քախութրոսի ալեաց միջին, որովհետեւ ինքը միայն հաճոյ էր երկինք, և ծանոց որ քիչ ատենէն ջրհեղեղ պիտի ըլլայ և պիտի ապականէ ու քնջէ զամենայն լուսն կենդանի: Ուստի նաև մը շինէ ու ապաւինի մէջը,

իր որդիքներովը և ընտանեօր, և պատ-  
րաստ ըլլալ նաւարկելու, որովհետեւ հա-  
սած է ամպարըտաց վերջին ժամը:

« — Ո՛ր պիտի ուղղենք ընթացքս, —  
կը հարցնէ Քսիսութիւնս:

« — Դեպ առ աստուածս, — կը պա-  
տասխանէ Ովան. — վասն զի 'ի նոսա-  
ն է միայն նաւահանգիստն իրկութեան և  
Քաջալերուէ, ո՛վ Քսիսութիւնս. նուիրա-  
կան օրինաց տախտակները ու հարցդ վա-  
ղեմի աւանդութիւնները թաղէ Սիպարայ  
անկիւնաւոր քարին տակ. այնպէս մեծ ըլ-  
լալ նաւդ, որ կարենայ ընդունիլ ամեն տե-  
սակ ուտելիք, սեղանան և օգտակար անա-  
սուններ՝ մարդկան ծառայութեան համար.  
ծնփէ զայն նաւթիւ ներքոյ և արտաքոյ, որ  
կարենայ ընդդիմանալ ջրոց բռնութեան,  
և մէկէն լընցընելուդ պէս զայն, քաշուէ  
այդ ապահով տապալներն մէջ ընտանեօրդ.  
որովհետեւ չուտով պիտի պատահին ան-  
գունդք ու բացուին սահանք, և ջուրք պի-  
տի ողողեն գերկիր:

« Քսիսութիւնս հնազանդեցաւ հրամանին,  
և մէկէն իմաստուն ճարտարագործի մ'օգ-  
նակներութեամբ՝ զոր ձուկն-աստուած նշա-  
նակեր էր, ձեռք զարկաւ նաւուն շինու-  
թեան, որ հինգ վտաւան երկայնութիւն և  
երկու լայնութիւն պիտի ունենար: Ներս  
մտաւ Քսիսութիւնս իր կիկիկուն ու որդիե-  
ներովը, ամենով միտանող անոնց կիկիկե-  
րը ու որդիքներն ալ, որոնք բաղմաթիւ էին:  
Կար նաւուն մէջ առատ կերակուր, ամեն  
տեսակ տնկոց սերմ, և զոյգ մ'ամեն տե-  
սակ կենդանեաց, 'ի բաց թողովդ այն ա-  
մեն էակները՝ որ ջրէ ու ապականութենէ  
կը ծնանին:

« Մարդիկ կը պնդէին տակաւին իրենց ա-  
նօրէնութեան մէջ և կ'անարգէին զՔսի-  
սութիւնս: Երբ ասանձնացաւ նա բոլորովին  
նաւուն մէջ, հանդերձ իր որդիքներովը  
և ընտանեօր, յանկարծ մթադնեցան եր-  
կինք, տեղատարափ անձրեւ մը սկըսաւ  
իջնալ ու ծովը դուրս վազեց իր սահմանէն,  
վասն զի իւր ջրոց աստուածն խռովեց  
զանդունդին: Նաւը բարձրացաւ այնպե-  
զիայ, և ահագին մեծութեամբ ձուկ մը  
եկաւ կեցաւ նաւուն ցուկը, և կ'առաջ-  
նորդէր անոր շղթայաբաժն թարերց բռնու-  
թեան ամիջէն: Եւ էր սա նոյն ինքն Ովան,  
և Քսիսութիւնս լաւ իմացաւ որ աստուծոյ  
մը ձեռքը պաշտպան էր իրեն, որովհետեւ  
ալեւաց բռնութենէն ամենեւին չէր վնա-  
սուէր:

« Նատ օրեր տեւեց իշու աստուծոյն ցա-  
սուիք, այնպէս որ բարձրագագաթն լեռ-  
ներն անգամ ծածկուեցան ջրով, և ամե-

նայն մարմին չարժուն տպականեցաւ: Զու-  
րը երկրիս ամենաբարձր կողմերն անգամ  
ծածկիւնէն ետքը, սկըսաւ նուազիւ և եր-  
կինքն զաղբեցաւ անձրեւելէ: Այն ատեն Քը-  
սիսութիւնս վստահանալով այդ հանդար-  
տութեան, նաւուն յարկէն զոյգ մը թռչուն  
արձակեց, իմանալու համար. թէ արդեօք  
բացուած է ցամաքը: Բայց խեղճներ ուտե-  
լու բան չի գտնալնուն և ոչ ալ հանդէլու  
տեղ, ետ դարձան: Քանի մ'օրէն ուրիշ  
թռչուններ ալ արձակեց, որոնք զտցին և  
դարձան տղմաթաթաւ թաթիրով: Երրորդ  
անգամ մ'ալ արձակեց, որոնք զացին և  
մէկ մ'ալ չի դարձան, միայն մէկ ապաւնի  
մը դարձաւ բերանը ձիթենոյ ոստով: Աս-  
կէց իմացաւ Քսիսութիւնս թէ ջուրն նուա-  
զեր էր ու բացուեր ցամաքը. և բանալով  
նաւուն ծածքը, տեսաւ որ հանգչիւր էր  
տապալներ Սրարատայ գագաթանց վրայ:

« Մեծ ձուկը աներևութացեր էր, և ա-  
րեւը կը ճառագայթէր 'ի հաստատութեան,  
և արեգական դիմաց կը փայլէր օդոյ մէջ  
ծիածանն լուսաւոր: Քսիսութիւնս մէկէն ե-  
լաւ նաւէն, հետը առնելով իր կինը, դուս-  
տրը, և իմաստուն ճարտարագործը: Եւ  
իջնալով ձորաղբեցին ու համբուրեցին զեր-  
կիր. ապա կանգնելով քարակոյտ սեղանմը՝  
երկրպագութիւն մատուցին աստուածոյ:  
Ի՛նչ բրին ապա: Նաւուն մէջ մնացողնե-  
րը տեսնալով որ գացողները չէին դառ-  
նար, իրենք ալ իջան նաւէն, բայց չզը-  
տան զոք, թէ և մեծածայն աղաղակաւ կը  
կը պարտէին չուրջ փնտռելով գիրներ: Տե-  
սան երկինքը երեսը մայրեր, և անոնց վրայ  
լուսաւոր ձիւստան մը, և լսեցին Քսիսու-  
թիւնսի ձայնը որ կը ծանուցանէր թէ ինքն,  
իր կինն, դուստրն ու ճարտարագործն  
յափշտակուեցան 'ի հանդական ողջակէզ  
Դից. երթան խաղաղութեամբ ու բազմա-  
ցրենն դարձեալ զերկիր: Իջնան յերկիրն  
Սենաարայ, փորեն Սիպարայ հիմունքը, և  
հանեն սրբազան օրինաց տախտակները  
ու վաղեմի աղագց յիշատակարանները. ա-  
պա ապրին երջանիկ, քալելով արդարու-  
թեան ճամբան և պատուելով զերկնայինս  
որ իրկեցին գիրենք 'ի ջուրց:

« Այսպէս բրին Քսիսութիւնսի թոռներն  
ու որդիքը՝ յետ զոհելու մի և նոյն սեղա-  
նոյն վրայ գոր կանգնեց իր Քսիսութիւնս:  
Դուրս հանեցին սերմանքը, և ցանեցին 'ի  
ծոց երկրի, կենդանիքը ու թողուցին ա-  
զատ որ երթան ուր որ կ'ուզեն: Մեծ նաւը  
մնաց հօս լերան վրայ, որուն մնացորդ-  
ներն կեցած են ցայսօր, և քարացած նաւ-  
թէն բըժժանքներ կը շինեն, չարաչար հա-  
նցուածոց ու անդճական երազոց դէմ:

«Ասոնք են ահա Սենաարայ առաջին  
ընտելաց աւանդութիւնները: Զրհեղեղէ  
սպարողներն դաշա իլնալով, և բազմանա-  
լով յերիս ազգա, ըստ անուան իրենց հօրը,  
որք էին Զրուան, Տիտան ու Յաբէթ, Սի-  
սարայ մօտ նոր քաղաք մը սկըսան շինել,  
որուն անունը՝ ապականիչ Լրեն ազատել-  
նուն համար՝ Բաբելոն գրին, այսինքն գուռն  
Խու: Եւ կապուղ կար աղիւսածն գործե-  
լով, և շաղախի տեղ կուպր գործածելով,  
զոր կը հանէին իսանուն մօտաւոր երկրէն,  
սկըսան պարսպել քաղաքը: Մի և նոյն ժա-  
մանակ ձեռք գարկին դարձնալ կանգնել  
ամենաբարձր աշտարակ մը, որուն գագա-  
թը մայրոց դաշի, և ասիկա ըլլայ վկայ ի-  
րենց զօրութեանը երկրիս վրայ:

«Բայց հազիւ թէ գործոյն կէսը հասեր  
էին, սկըսան իրարու լեզուն չի հասկնալ,  
և երկրաշարժն ու կայծակն ցրուեցին այդ  
կառէ լեռները: Այն ատեն Սիմ Զրուան,  
իրենց մէջ գլխաւորներէն մէկն, սկըսաւ  
ընծանալ այլոց վրայ, և Տիտան՝ որ կոչի  
նաւ. Քառ՝ առաջին պատմութեանց մէջ  
ու Յաբէթ, հաղածեցին զինքը Սենաարայ  
հիւսիսակողմը, իրեն որդիքներէն մին  
Քուշ, հայր Ներբովթայ, որսորդ քաջա-  
ղեղն Խու աստուծոյ, սկըսաւ հրամայել  
չորից լեզուաց ժողովուրդէն, և իրեն թա-  
գաւորութեան սկիզբ - եղան՝ Բաբելոն,  
Աբբատ, Քաղանէ ու Որէք:

«Յապա ժամանակս, Ասուր, Սիմ Զրուա-  
նայ ցեղէն, Եփրատայ ափունքէն Տիգրիսի  
ափունքը անցնելով, հիմնեց հօն Սինուէ,  
Քաղա, Հոէրոտ ու Հոնսէն քաղաքները:  
Միւս կողմանէ ալ Հայկ, Յաբէթայ ցեղէն,  
մերժելով հպատակիլ Քուշայ որդւոյն իշ-  
խանութեան, մեկնեցաւ իւրայնոց հետ, ե-  
լաւ 'ի վեր քան զԵփրատ, մինչև ցԱրա-  
րատ, և գրաւ հօն իր գահը: Իսկ Ներբովթ  
իր աթոռը անցդդողդ կերպով հաստա-  
տեղին քիչ ետքը, բարձրացաւ յերկինս  
Նիւրաբայ զօրաւոր թեւոց վրայ »:

— Թէ որչափ ճշմարիտ է ասիկա, — ը-  
սաւ Արա մոլորէն այս մասիս ընթերցման  
ատեն, — վկայէ զայն Հայոցձոր, ուր մե-  
ռաւ Տիտան իմ նախնայն նեաներէն: Եւ  
երգիծական ժպիտ մը փայլեցաւ ըրթանցը  
վրայ. բայց զսպելով փայն, սկըսաւ գար-  
ձնալ մտադրութեամբ ուշ զնել Բաբելոն  
աւանդութեանց չարունակութեան:

Այլ Տամիրամ որ չարունակ կը գիտէր  
զպատանին, իմանալով երեսնէն սրտին  
խորհուրդը, ընդհատեց զընթերցումը, և  
ըսաւ աղետութեամբ.

— Բաբելոնի թագաւորաց մեծանունն նա-  
խաջայրն, մեռաւ քաջութեամբ պատե-

րազմի գաշտին վրայ. ուրեմն ուղղէ սխալը,  
ով աշակերտը Քաղաքայց: Ար հաւատամ  
որ Բէլ Ներբովթայ հոգին յափտակուած  
ըլլայ յերկինս բախտից տնօրինէն. բայց իր  
մարմինը խնամքով զմըռսուած ու մեծահա-  
րուստ զգեստով պատած կը հանգչի Գեղեղ-  
մանք ըսուած բլրան վրայ, չիրմի մը մէջ,  
զոր շնորհեց իրեն քաջին Հայկայ սրտին  
կրօնասէր բարեպաշտութիւնն: Քաջի է  
չատել իր թշնամին մահուանէն ետքը, և  
պատուել անոր յիշատակը:

Շամիրամայ այդ խօսքին, կանգնեցաւ  
Արա սիրտը ելած. և պատասխանեց այս-  
պէս.

— Աւելի իմն կը պարտաւորեմ զիս յե-  
րախտագիտութիւն, ով ամենազօր դէսոյ:  
Վատ չէ Հայկայ ցեղը, բայց ասկէց վերջը  
աւելի պարծանք պիտի համարի իրեն թէ  
զովուեցաւ Բաբելոնի զշխոյէն: Հայկ,  
Արմինա, Արամայի, Սմասիա, Գեղամ,  
Հարմա և Արամ իմ նախահարքս, պիտի  
ուրախանան 'ի Բելուսիս իրենց չիրմին մէջ,  
լսելով քու մարիթարական գովութիւններդ:  
Մեծ է Բաբելոն, զօրաւոր է իր ժողո-  
վուրդն, և ունի տրժանաւոր թագուհի մը,  
գեղեցկութեամբ ու քաջութեամբ հռչա-  
կաւոր:

— Մեծը դէսոյ, չարունակեմ ընթերց-  
մունքս, — հարցուց զրազիրն խոնարհու-  
թեամբ:

— Ինչ քանի համար: Տասն և հինգ ժա-  
մանակ անցաւ Նիւրաբայ թեւոյն վրայ, քա-  
նի որ Բաբելոն բարձրացած է Եփրատայ  
բարեբեր ափանց վրայ: Ով չի գիտեր Նե-  
րբովթայ յաջորդաց գործերը: Բաբ, Ա-  
նեբիս, Արբել, Քայաղ, երկրորդ Արբել և  
վերջապէս մեծն Նինոա՝ զոր գերագոյն 'իդը  
հաղորդ ըրին երկնային փառաց, գրեցին  
իրենց պատմութիւնը այս որմոց վրայ՝  
Աբբատի ցեղին սրբազան տառերով, բայց  
աւելի որոշ այն աշխարհաց վրայ՝ զորոնք  
նուանցեցին. Շակք և Ասուր՝ 'ի հիւսիս,  
Մարք յարեւել, Արաբացիք և Սարա 'ի  
հարաւ, Նապաթեանք, Կարբանիտք և ու-  
րիշ շատ ժողովուրդներ՝ կը պատմեն պա-  
նանք չորից լեզուաց ժողովուրդեան յառու-  
քը:

— Մոռցար, աւելցուց Հայոց թագաւո-  
րը, — քու գործերդ, քու յաղթութիւն-  
ներդ, ով դէսոյ: Բակտրիք անգր քան ըզ-  
Մարս, և հեռաւորն Հնդկաստան՝ ուսկից  
կը ծագէ արեւն, կը վախճային քու պատե-  
րազմական ձիուգ զոփմանէն: Հաճոյացար  
Մեծին Նինոսի, ոչ միայն գեղեցկութեանդ  
այլ և սրտի պարիտեանք համար 'ի տաւա-  
րդ սիրելի աստուածուհւոյն Ասկադոնիոյ,

միթէ չըսեր պատմութիւնն թէ երկնային է քու ծնունդդ :

— Ի բաց թողունք այդ բաները, — ընդհատեց թագուհին : Շատ կերպերով կը տարածուի ու կը փոփոխուի ռամկին շողոքորթական խօսքերն : Կ'ախորժիմ երենալինչ որ եմս ստուգիւ, և զիս 'ի մօտանց տեսնողն կարծեմ լաւագոյն կը գտնայ քան ինչ որ կ'աւանդէ համբաւն : Երկնային ծննդեան փառքէն ու մեծամեծ յաղթուն թեանց պարծանքէն աւելի կ'ախորժիմ պատուիլ իմ ժողովրդեանս երջանկութեամբ :

— Փառք Շամիրամայ, կեցցէ՛ յաւիտեան, գոչեցին եռանդեամբ բոլոր հանդիսականք : և Արա ուրախութեամբ միաձայնեցաւ հանդիսականաց : Այդ երջանիկ էր քան զինքը նոյն ժամուն, ոչ որ քան զինքըն աւելի մխիթարեալ :

Անագան էր ժամը, երբ ելաւ նա մեկնելու սրահէն :

— Վաղը, — ըսաւ իրեն թագուհին դաշն ձայնիւ, — վաղը ծանր բաներու վրայ պիտի խօսիմ հետդ :

— Թագուհին պիտի խօսի հետս վաղը, — պատասխանեց պատանին :

— Այո՛, չեն ուզեր :

— Ո՛հ, այո՛. — ըսաւ նա հառաչելով, — բայց Աթոսայի խօսքերն աւելի քաղցր են ինծի :

— Ապերախտ, — գոչեց թագուհին : Զգտա՛ր զԱթոսա Շամիրամայ արքայական պերճանաց տակ : Հայոց թագաւորը պահէ Արայի խօսքերը, և Բաքելոնի թագուհին յիշէ որ կորուսած է իր սիրտը Միլիդայ նուիրական մեհենին մէջ :

կը շարունակուի :

## ԱՌԱԾՔ ԱԶԳԱՅԻՆՔ

— Աղբար աղբօր աղբիւրն է, թէ ծառունայ՝ պաղ ջուրն է :

— Աշխարհի մալը աշխարհի կը մնայ :

— Աւեր քաղթին չեն անուն :

— Բանտ մի է աշխարհ, մէջէն պակաս չէ աշխար :

— Բարեւ տունիք՝ խօսեցուցինք, երկու կու տանք ձայնը չի կտրեր :

— Դրացիդ խաղաղ, տունդ ալ խաղաղ :

— Դրացուն խաղը՝ խող կ'երեւայ :

— Երկու ստակի զգեստ է, ինչ կայ չկայ վրաս է :

— Զինչ մտածես, զայն երազես :

— Լաւ ձին գարին կ'աւելցնէ, գէշ ձին դաւնէ :

— Խենդը ունէր բուռ մը չաման, միշտ կը չափէր ամնէ աման :

— Ծուռ ծակը՝ ծուռ չիփի կ'ուզէ :

— Կռուի օրը կռիւ պէտք է, հաշտութեան օրը հաշտութիւն :

— Զուկը ծովումը կը մեծնայ :

— Մահը մահանալով կու դայ :

— Շանը կաղութիւնը մինչև աղուեսի տեսութիւնն է :

— Շատ ձեռք շատ կ'ընէ, երկուսը որչափ կարնայ նէ :

— Ոսկին պզտիկ է գինը մեծ :

— Որ ջուրն զիս կը խեղդէ, ես անոր ծով կ'ասեմ :

— Պարապ մնալն, դատարկ աշխատիւ լաւ է :

Զուրը չի տեսած, կոշիկս չեմ հաներ :